

- április 20–23. Román nemzeti konferencia Nagyszebenben.
 május 31. A Matica Slovenská közművelődési egyesület megalakulása Turócszentmártonban.
 1863. július 15.–1864. október 11. Erdélyi országgyűlés Nagyszebenben.
 szeptember 1. A német államok uralkodóinak majna-frankfurti gyűlése a porosz király távollétében elfogadja a Habsburg császár által javasolt szövetségi reformot.
 szeptember 17. Az erdélyi országgyűlés határozata a románok nemzeti és vallási egyenjogúsításáról.
 1863 ősze – 1864 tavasza A Nedeczky István vezette ellenállási szervezkedés.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesülete működésének újraindulása.

A Dunántúli Történetkedvelők Egylete működésének megindulása.
 Mentovich Ferenc: *Az új világnézet* című munkájának elkobzása.

1864

- január 8. A pesti áru- és értéktőzsde megnyitása.
 január 16.–október 30. Ausztria, Poroszország és Dánia háborúja.
 március 13. Utcái tüntetés Pesten.
 március Tömeges letartóztatások, a titkos szervezetek felszámolása.
 április 22. Zichy Hermann gróf magyar udvari kancellári kinevezése.
 szeptember 28. Londonban megalakul a Nemzetközi Munkásszövetség, az I. Internacionálé.
 október–november Eötvösnek az országgyűlés összehívását sürgető emlékirata.
 december 15. A helytartótanács jóváhagyja az ungvári kárpátukrán Szent Bazil Társulat alapszabályait.
 december 24. A román és a szerb görögkeleti egyház szétválasztása; a nagyszebeni román görögkeleti érsekség felállítása (A. Şaguna érsek).
 december 27. Albrecht főherceg bizalmasának, Augusz Antal bárónak első látogatása Deáknál.

A Matica Srpska Pestről Újvidékre teszi át székhelyét.

Ungváron cirillbetűs nyomda létesül.

Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig* című munkájának genfi megjelenése.

Megjelenik Arany János: *Buda halála* című elbeszélő költeménye.

Izsó Miklós: *A táncoló paraszt* című műve.

Madarász Viktor: *Zrínyi és Frangepán a bécsújhelyi börtönben* című festménye.

1865

január 23. Zichy kancellár uralkodói megbízást kap a katonai bíraskodás felfüggesztésének és az országgyűlés egybehívásának előkészítésére.

január 26.–1879. május 22. Arany János a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára.

február 19. Richard Belcredi gróf titkos audiencián az uralkodónál.

február Deák Ferenc: *Adalékok a magyar közjoghoz* című tanulmánya.

március 27. Az osztrák liberálisok támadása a képviselőházban Schmerling államminiszter ellen.

április 7. Augusz Antal báró mint az uralkodó megbízottja tárgyal Deákkal.

április 11. Vám és kereskedelmi szerződés Poroszországgal és a német Zollvereinnek.

április 16. Deák „húsvéti cikkének” megjelenése.

május 7–9. Apponyi György gróf bécsi lapja, a *Debatte* kiegyezési tervet ismerteti.

május 23. A *Pesti Napló* közlése szerint a *Debatte* Deák nézeteit fejtette ki májusi cikksorozatában.

június 8. Uralkodói rendelet a katonai bíraskodás megszüntetéséről és a helytartótanács eredeti hatáskörének helyreállításáról (július 1-től).

június 26. Zichy Hermann gróf magyar kancellár felmentése, Mailáth György magyar kancellári kinevezése.

Nádasdy Ferenc gróf erdélyi kancellár felmentése, Haller Ferenc gróf erdélyi kancellár kinevezése.

június 26.–július 27. Alexander Mensdorff-Pouilly gróf miniszterelnök.

június 30. Az új „ideiglenes” vámtarifa tovább mérsékli a vámokat.

július 18. Sennyey Pál báró kinevezése főtárnokmesterré és a helytartótanács ideiglenes elnökévé.

július 27. Schmerling államminiszter felmentése.

július 27.–1867. február 7. Richard Belcredi gróf kormánya.

augusztus 14. Ausztria és Poroszország gasteini egyezménye.

augusztus 15. Liszt Ferenc: *Szent Erzsébet legendája* című oratóriumának bemutatója.

augusztus 26. Mailáth kancellár utasítása a főispánok kibővített hatásköréről.

szeptember 17. Az uralkodó összehívja a lajtántúli tartománygyűléseket és a magyar országgyűlést december 10-re.

szeptember 20. Császári manifesztum a februári pátens felfüggesztéséről.

A Sopron–Nagykanizsa vasútvonal megnyitása.

november 12. A horvát szábor megnyitása.

november 20. Az erdélyi országgyűlés megnyitása.

december 9. A kolozsvári országgyűlés többsége az unió megújítása mellett foglal állást.

A Magyar Tudományos Akadémia új épületének felavatása.

december 14. Az országgyűlés megnyitása.

december 16. Vám- és kereskedelmi szerződés Angliával.

december 25. Az erdélyi országgyűlés elnapolása.

Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története* című munkája megjelenik Genfben.

1866

február 26. Az országgyűlés felirata a kiegyezés feltételeiről.

március 1. A képviselőház elhatározza egy 67 tagú bizottság kiküldését a közösügyi javaslat kidolgozására.

március 2. Az uralkodó elutasítja az országgyűlés legfontosabb kívánságait.

- március 4. A zágrábi Délszláv Tudományos és Művészeti Akadémia alapszabályainak megerősítése.
- március 18.–1871. február 2. Eötvös József a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.
- március 19. A képviselőház újabb felirata.
- április 21.–június 16. A horvát és a magyar országos küldöttségek eredménytelen kiegyezési tárgyalásai Budapesten.
- április 28. Az országgyűlés 40 tagú bizottságot választ a nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozására.
- május 4. A 67-es bizottság 15 tagú albizottságra ruházza az érdemi feladatokat.
- június 14.–augusztus 30. Porosz–osztrák–olasz háború.
- június 24. Az osztrák seregek győzelme Custozánál az olaszok felett.
- június 25. A 67-es bizottság 15-ös albizottsága elkészül javaslatával a közös ügyek rendezése tárgyában.
- június 26. Az uralkodó elnapolja az országgyűlést.
- július 3. A császári seregek veresége a poroszoktól Königrätznél.
- július 19. Deák Bécsben kijelenti, hogy a magyar kiegyezési feltételek változatlanok.
- augusztus 9. A pesti állatkert megnyitása.
- augusztus 20.–szeptember 5. Andrássy és Lónyay bécsi tárgyalásai.
- augusztus 25. Törvény az államjegyek kibocsátásáról és forgalmának szabályozásáról.
- augusztus 27. A szerb értelmiségi ifjúság szervezetének, az Omladinának megalakulása.
- augusztus 30. A prágai béke Ausztria és Poroszország között.
- szeptember 18. Az Internacionálé Főtanácsa magyarországi tevékenységgel bízta meg Hrabje Jánost.
- október 30. Friedrich Ferdinand von Beust báró a Belcredi-kormány külügyminisztere.
- november 17. Uralkodói leirat a közös ügyek rendezése tárgyában.
- november 19. Az országgyűlés ismét megkezdí munkáját.
- november 20. Az országgyűlési „baloldal” megalakulása.
- november 21. A Deák-kör megalakulása.
- november–1867. március közt megjelenő *Negyvenkilencz* című lap hasábjain Kossuth tiltakozik a kiegyezés ellen.

- december 6. Kiegyezésellenes, Kossuthot éltető tüntetés Pesten.
 december 11. Vám- és kereskedelmi szerződés Franciaországgal.
 december 19. A horvát országgyűlés határozata: Magyarországtól függetlenül, önállóan kívánja rendezni viszonyát a Monarchia többi országával.
 december 20. Az országgyűlés válaszfelirata a közös ügyek rendezéséről.
 december 20–21. Beust pesti megbeszélései.

Megindul a *Zastava* című szerb liberális lap.

Budapesten négy új gőzmalom létesül.

Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza* című monográfiája.

1867

- január 1. Beust osztrák külügyminiszter jegyzéke a nagyhatalmakhoz a párizsi béke revíziójáról.
 január 9. Beust és Belcredi megkezdi a kiegyezési tárgyalásokat Andrássyval, Eötvössel és Lónyayval.
 január 20. Simor János esztergomi érsek, hercegprímás kinevezése.
 január 28.–február 5. Az országgyűlés 67-es bizottsága kidolgozza javaslatát a közös ügyek tárgyában.
 február 7. Belcredi felmentése.
 február 7.–december 30. Friedrich Ferdinand Beust kormánya Ausztriában.
 február 11. A román és szerb képviselők benyújtják nemzetiségi törvényjavaslatukat az országgyűlés nemzetiségi albizottságának.
 február 17.–1871. november 14. Andrássy Gyula gróf kormánya.
 március 8. és 11. A kormány elrendeli a törvényhatóságok újjászervezését.
 március 12. Megindul a *Budapesti Közlöny*, a kormány hivatalos lapja.
 március 17. A minisztertanács kötelezettséget vállal, hogy a kormány minden fontosabb intézkedését előzetes uralkodói beleegyezéstől teszi függővé.
 március 23. Az uralkodó felosztatja a magyarországi csendőrséget.

március 26. Kereskedelmi és hajózási szerződés Hollandiával.

április 1. A minisztertanács és az uralkodó elfogadja Andrássy javaslatait a horvátkérdés rendezése tárgyában.

Megindul a szélsőbal lapja, a *Magyar Ujság*.

április 6. Erkel Ferenc: *Dózsa György* című operájának bemutatója.

április 8–9. A képviselőház Deák Ferenc indítványára határozatot hoz a horvát kiegyezés tárgyában.

április 10. A vármegyei autonómia helyreállítása.

április 11. A király május 1-re összehívja a horvát szábort.

április 23. A király leirata a horvát száborhoz a koronázáson való részvétel és a magyarokkal való tárgyalások felvétele tárgyában.

Kereskedelmi szerződés Olaszországgal.

május 15. A Magyar Történelmi Társulat megalakulása.

május 17. Igazságügyminiszeri rendelet a sajtóügy szabályozásáról és az esküdtszéki eljárás bevezetéséről sajtóvétségek esetén.

május 18. A horvát szábor elutasítja az uralkodó javaslatait a közjogi kérdések rendezésére vonatkozóan.

május 19. A Budapest–Hatvan–Salgótarján vasútvonal megnyitása.

május 20. A Magyar Mérnökegyesület megalakulása.

május 22. Az ausztriai birodalmi tanács ülészakájának megnyitása.

Kossuth nyílt levele Deákhöz a kiegyezésről.

május 25. A horvát szábor feloszlata.

május 29. A képviselőház elfogadja a közösügyi törvényjavaslatot.

június 8. Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázzák.

június 19. Miksa mexikói császár kivégzése.

június 20. A király hatályon kívül helyezi az 1863–65. évi erdélyi országgyűlés határozatait.

június 25. A képviselőház albizottsága közzéteszi nemzetiségi törvényjavaslatát.

június 26. A balközép programnyilatkozata.

Heves megye tiltakozása a kiegyezés ellen.

június 27. Šokčević horvát bán felmentése, Levin Rauch báró báni helytartói kinevezése.

Az erdélyi törvényhatóságok önkormányzatának helyreállítása.

július 28. A király szentesíti az új közjogi viszonyokat szabályozó törvényeket (1867: I–XII. tc.).

- augusztus 8.–szeptember 25.** Az osztrák és a magyar törvényhozás küldöttségeinek tárgyalásai Bécsben a közös ügyek költségeihez való hozzájárulás és az államadósság kérdéséről.
- augusztus 18–23.** Ferenc József és III. Napóleon salzburgi találkozója.
- augusztus 28.** Az uralkodó Prágába viteti a cseh királyi jelvényeket.
- augusztus 29.** A kormány elkobozza a *Magyar Ujság*-nak Kossuthnak a váci választókhoz intézett levelét tartalmazó számát és sajtópert indít Böszörményi László szerkesztő ellen.
- szeptember 12.** Az osztrák és a magyar pénzügyminiszter vöslai megálapodása az államadósságok és a jegybank kérdésében.
- szeptember 15.** Az Országos Magyar Iparegyesület újjáalakulása.
- október 1.** A Magyar Általános Hitelbank megkezdí működését.
- október 6.** A kormány betiltja a honvédegyletek országos gyűlését.
- október 9.** Heves megye önkormányzatának felfüggesztése.
- október 11.** A Temesvári Általános Munkásegylet megalakulása.
- november 18.** A pesti Demokrata Kör megalakulása.
- november 19–23.** A horvátországi választásokon az unionista párt szerez többséget.
- november 21.** Az osztrák birodalmi tanács képviselőháza elfogadja a közösgyi törvényjavaslatot.
- december 21.** Az uralkodó szentesíti az osztrák alkotmányt.
- december 24.** Beustot közösg külügyminiszterré nevezik ki.
- december 27.** 1867: XIII. tc. a vasútépítés céljára felveendő 60 millió forintos államkölcsönről.
- 1867:XIV.tc. a közösgyi költségekhez való hozzájárulás arányáról.
- 1867:XV.tc. az osztrák államadósságokból átvállalt évi 29 millió forint járadékról.
- 1867:XVI. tc. a kereskedelmi és vámszövetségről.
- 1867:XVII. tc. az izraeliták polgári és politikai egyenjogúsításáról.
- december 31.–1868. szeptember 24.** Karl Auersperg herceg kormánya Ausztriában.

Megindul a *Századok* című történelmi folyóirat.
Székely Bertalan: *Az egri nők* című festménye.

1868

január–április Demokrata körök szervezése az alföldi városokban.

január 8. A horvát szábor megnyitása.

január 20. Bécsben megkezdődnek az első közösügyi delegáció ülései.

február 9. Megalakul az Általános Munkásegylet.

február 16. Megalakul a Buda-Pesti Munkásegylet.

február 23. A kecskeméti Demokrata Kör megalakulása.

február 24. Böszörményi Lászlót egyévi fogházra ítélik.

március 3. A belügyminiszter betiltja a pesti Demokrata Kört.

március 9. Kereskedelmi szerződés a német Vármegyessel.

március 17. A balközép közzéteszi programját, az ún. bihari pontokat.

április 2. A „szélbal” felveszi az Országos 48-as Párt nevet.

április 11–14. A kiskunfélegyházi parasztmozgalom elfojtása és Asztalos János letartóztatása.

április 16. Lónyay pénzügyminiszter a képviselőházban előterjeszti az első állami költségvetést.

április 28.–július 24. A horvát és a magyar országgyűlések küldöttségeinek tárgyalásai a két ország közötti közjogi kapcsolat szabályozása tárgyában.

április 30. 1868:VI. tc. a kereskedelmi és iparkamarákról.

május 15. Az erdélyi románok balázsfalvi gyűlése Erdély autonómiáját követeli.

június 11. 1868:VII. tc. a magyar pénzverdekben veretendő pénzekről.

június 14–16. A gazdasági egyesületek országos tanácskozása Pesten.

június 24. 1868:IX. tc. a görögkeleti vallásról.

június 28. 1868:XI. tc. a sójövedékről.

július 7. 1868:XIV–XX. tc. a dohány- és lottójövedékről, a fogyasztási adókról és a nemesfémjelzésről.

július 14. Kereskedelmi szerződés Svájjal.

július 28. 1868:XXI–XXIV. tc. a közadók kivetéséről és behajtásáról, a házadóról, a személyes kereseti adóról, a bélyegekről, illetékekről és díjakról.

augusztus 4. 1868:XXV–XXVI. tc. a földadóról és a jövedelemadóról.

- augusztus 10.** A király megerősíti az 1864–65. évi szerb nemzeti egyházi kongresszus határozatait a görögkeleti szerb egyházi, iskolai és alapítványi ügyek szabályozásáról.
- augusztus 11.** Balázsfalván Ion Vanceat görög katolikus román érsekké választják.
- augusztus 22.** A cseh tartománygyűlés a cseh korona jogainak elismerését követeli.
- augusztus 30.** Az Osztrák Szociáldemokrata Párt megalakulása.
- szeptember 1.** A Pécs–Barcs–Murakeresztúr vasútvonal megnyitása.
- szeptember 24.** A galíciai tartománygyűlés tartományi önkormányzatot követel.
- szeptember 24.–1870. január 15.** Eduard Taaffe gróf kormánya Ausztriában.
- október 10.** Prágában kihirdetik a rendkívüli állapotot.
- október 30.** Pénzügyminiszteri rendelet az osztrák nemzeti bank alapszabályainak módosításáról és üzletkörének kibővítéséről.
- november 2.** 1868:XXIX.tc. a szőlőbirtok után járó tartozások megváltásáról.
- november 17.** A király szentesíti a magyar–horvát kiegyezési törvényt (1868:XXX.tc.).
- november 24.** 1868:XXXIII.tc. az úrbéri örökváltságokért országos alaptól adandó megtérítésről.
- november 24.–december 4.** A nemzetiségi törvény vitája a képviselőházban.
- december 5.** 1868:XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában.
1868:XL–XLII. tc. a véderőről, a honvédségről és a népfelkelésről.
- december 6.** 1868:XLIII.tc. Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról.
1868:XLIV.tc. a nemzetiségi egyenjogúságról.
- december 8.** 1868:XLIX.tc. a 60 milliós kölcsönből építendő vasútvonalakról.
1868:LIII.tc. a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról.
1868:LIV.tc. a polgári törvénykezési rendtartásról.
- december 8.–1871. január 6.** Levin Rauch báró horvát bán.
- december 16.** Megindul a *Magyar Állam* című katolikus politikai lap.

december 22. Az Arad–Gyulafehérvár vasútvonal megnyitása.

Országos Közegészségügyi Tanács létesítése.

Budapesten megjelenik a *Borsszem Jankó* című élclap, valamint a

Slovenské Noviny című szlovák és a *Federațiunea* című román újság.

Resicán megindul a Bessemer-acélgyártás.

Debrecenben megkezd működését a mezőgazdasági középiskola.

Megalakul a Magyar Államvasutak, az Angol–Magyar Bank és a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.

A diósgyőri állami vasmű és a salgótarjáni vasfinomító építése (1868–71).

Pesten megalakul a Nemzeti Torna Egylet.

1869

január 4. Ráday Gedeont királyi biztосként megbízzák az Alföld déli vidékein megromlott közbiztonság helyreállításával.

január 28. A Szerb Nemzeti Liberális Párt nagybecskereki konferenciája.

február 7. A magyarországi románok temesvári értekezlete.

március 1. Pesten megjelenik a balközép új lapja, az *Ellenőr*.

március 7–8. Az erdélyi románok szerdahelyi gyűlése. Az Erdélyi Román Nemzeti Párt megalakulása.

március Országgyűlési képviselőválasztások.

március közepén Turócszentmártonban megindul a *Národnie Noviny*, a Szlovák Nemzeti Párt lapja.

március 29. Munkásgyűlés Pozsonyban.

május 17. Kereskedelmi szerződés Sziámmal.

május 26. A közös minisztertanács határozata a katonai határőrvidék polgárosításának előkészítéséről.

június 13.–1872. március 29. A karlócai szerb nemzeti egyházi kongresszus megalkotja a szerb egyházi önkormányzat új szabályzatát.

június 14. A király jóváhagyja a Magyar Tudományos Akadémia új alapszabályait.

június 24–30. és október 7–13. A katolikus autonómia előkészítő kongresszusa.

- július 11. Táncsics Mihályt az Általános Munkásegylet elnökévé választják.
- július 14. 1869:IV.tc. a bírói hatalom gyakorlásáról (az igazságszolgáltatás és a közigazgatás különválasztása).
- augusztus 9. A Pest-Budai Munkásképző Egylet megalakulása.
- augusztus 19. Uralkodói rendelet a katonai határőrvidék polgárosításáról.
- szeptember 2. Barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződés Kínával.
- október 1. Az Osztrák–Magyar Monarchiában – a világon elsőként – bevezetik a postai levelezőlapok használatát.
- október 18. Barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződés Japánnal.
- november 14. Illegális szociáldemokrata konferencia Pozsonyban.
- december 15. Megjelenik a *Reform*, Rákosi Jenő lapja.
- december 30. Kereskedelmi szerződés (pótegyezmény) Angliával.

Megindul a *Természettudományi Közlöny*.

A Földtani Intézet létesítése.

Jókai Mór: *A köszívű ember fiai* című regénye.

Szinyei Merse Pál: *A hinta és Ruhaszárítás* című képei.

A Budai Torna Egylet megalakulása.

1870

- január 4. A Zákány–Zágráb vasútvonal megnyitása.
- január 9. A Hatvan–Miskolc vasútvonal megnyitása.
- január 15–31. Ignaz von Plener kormánya Ausztriában.
- február 1.–április 4. Leopold Hasner kormánya Ausztriában.
- február 2.–május 21. Az országos bankankét ülései.
- február 17. Munkástüntetés Pesten.
- március 24. Kereskedelmi szerződés Spanyolországgal.
- április 3. Az Általános Munkás Betegsegélyző és Rokkantságtárgy megkezdí működését. Az *Általános Munkásújság* megindulása.
- április 10. 1870:X.tc. a budapesti beruházásokról, e célra 24 millió forint államkölcsön kibocsátásáról és a Fővárosi Közmunkák Tanácsa létesítéséről.
- április 12.–1871. február 4. Alfred Potocki gróf kormánya Ausztriában.

április 23. A 48-as párti magyar képviselők és a nemzetiségi képviselők közös nemzetiségi törvénytervezete.

május 30. Az állami számvevőszék felállítása.

május 21.–1871. november 14. Lónyay Menyhért közös pénzügyminiszter.

június 22. A Lánchíd állami megváltása.

július 18. A közös minisztertanács a francia–porosz konfliktussal kapcsolatban a várakozó semlegesség mellett dönt.

A vatikáni zsinat elfogadja a pápai családokozhatatlanság tételét.

július 19. A porosz–francia háború kitörése.

július 23. A minisztertanács megtiltja a vatikáni zsinat határozatainak kihirdetését, s elhatározza a királyi tetszvényjog (placetum regium) felújítását.

július 24. A fővárosi munkásság nagygyűlésen tiltakozik a háború ellen.

július 28. Létrejön a fiumei „provizórium”.

augusztus 1. 1870:XLII.tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről.

Megalakul az Államvasutak Gépgyára.

augusztus 22. A bécsi koronatanács döntése értelmében a Monarchia megőrzi semlegességét, s csatlakozik az európai hatalmak francia-barát tömörüléséhez.

szeptember 1–2. A francia hadsereg veresége Sedannál.

szeptember 4. Forradalom Párizsban. A köztársaság kikiáltása.

szeptember 8. A Nagyvárad–Kolozsvár vasútvonal megnyitása.

október 23. Oroszország érvénytelennek nyilvánítja az 1856. évi párizsi béke egyes cikkelyeit.

október 26.–november 3. és 1871. március 11–29. Katolikus autonómia kongresszus.

december 1. A Monarchia délszláv politikai vezetőinek ljubljana-i konferenciája.

december 18. Az Általános Munkásegylet és a 48-as párt közös gyűlése tiltakozik Elzász–Lotaringia német megszállása ellen.

december 24. A rendőrség felosztatja a Pest-Budai Munkásképző Egyletet.

december 26. 1870:LX.tc. a pesti Sugárút építéséről.

Átadják a forgalomnak az algyői Tisza-hidat.

Budapesten megalakul a Magyar Kereskedelmi Csarnok.

Az Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet létesítése.

Jókai Mór: *Fekete gyémántok* című regénye.

Munkácsy Mihály: *Siralomház* című festménye.

1871

január 17.–március 13. Londoni konferencia a Fekete-tenger kérdésének rendezésére.

január 18. A német császárság kikiáltása.

január 26.–1872. február 12. Koloman Bedeković horvát bán.

január 28. A francia–porosz előzetes béke aláírása.

február 2. Eötvös József halála.

február 5.–október 27. Karl Sigmund Hohenwart gróf kormánya Ausztriában.

március 18.–május 28. A Párizsi Kommün.

április 10. Az Országos Képtár létesítése (az állam megvásárolja az Esterházy-gyűjteményt).

április 11. Galíciai lengyel tárcanélküli miniszter kinevezése.

május 8. Munkástüntetés a Parlament előtt.

május 10. A porosz–francia háborút lezáró frankfurti béke.

május 14. Rendelet az erdélyi sajtórendtartásról.

május 27. A horvát nemzeti párt programja elveti a horvát–magyar kiegyezést.

május 29. Az uralkodó megerősíti a szerb nemzeti egyházi kongresszuson elfogadott egyházi és iskolai szabályzatokat.

június 6. 1871:XIX.tc. a fiumei kikötő kiépítéséről.

június 7. 1871:XVIII.tc. a községek rendezéséről.

június 8. 1871:XXXI–XXXIII.tc. az elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről, az elsőfolyamodású királyi törvényszékek és járásbíróságok létesítéséről és a királyi ügyészségekről.

Uralkodói rendelet a két varasdi határőrezred, valamint Zengg, Belovár, Ivanić és Sziszek katonai községek polgári közigazgatás alá helyezéséről.

június 11. A pesti munkások megemlékezése a Párizsi Kommün mártírjairól.

- június 12–13. A Magyarországi Általános Munkásegylet vezetőinek letartóztatása.
- június 18. A Salgótarján–Losonc–Zólyom vasútvonal megnyitása.
- július 10. A József Polytechnikum műegyetemi rangra emelése.
- augusztus 1. Megindulnak a Ferenc-csatorna korszerűsítési munkálatai Türr István irányításával.
- szeptember 1. Az Omladina szerb ifjúsági egyesület feloszlata.
- szeptember 12. Az uralkodó elismeri a cseh korona történeti jogait és késznek nyilatkozik a koronázásra.
- szeptember 20. A horvát nemzeti párt kiáltványa önálló horvát államot követel a föderatív alapon átszervezendő Habsburg-monarchia keretében.
- szeptember 27. 1871:XLV.tc. 30 millió forint államkölcson felvételéről beruházások céljából.
- október 8–11. Rakovica felkelés a horvát határörvidéken.
- október 10. A cseh tartománygyűlés elfogadja az „alapcikkeket”.
- október 20. A közös minisztertanácsban Andrassy tiltakozik a cseh alapcikk elfogadása ellen.
- október 27. Hohenwart felmentése.
- október 30.–november 25. Ludwig von Holzgethan báró kormánya Ausztriában.
- november 8. Beust külügyminiszter lemondása.
- november 14. Andrassy Gyula gróf közös külügyminiszteri kinevezése. Befejeződik az alföld–fiumei vasút (Nagyvárad–Szeged–Zombor–Eszék–Villány) építése.
- november 14.–1872. december 4. Lónyay Menyhért kormánya.
- november 18. A kormány szerződést köt az Osztrák–Magyar Lloyddal a Fiuméből induló hajójáratok fenntartására.
- november 20. A Monarchia szláv politikai vezetőinek bécsi értekezlete. A Gyulafehérvár–Marosvásárhely vasútvonal megnyitása.
- november 25.–1879. február 14. Adolf Auersperg herceg kormánya Ausztriában.
- december 22. 1871:LIII. tc. az 1848. évi törvények által megszüntetett úrbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről.

december 28.–1872. január 6. Lónyay Bécsben a horvát nemzeti párt vezetőivel tárgyal.

Megalakul az Országos Statisztikai Hivatal.

Az Országos Közoktatási Tanács felállítása.

A budapesti Országos Mintarajziskola és Rajztanárképző és az ógyalai csillagvizsgáló létesítése.

Munkácsy Mihály: *Tépicscsinálók* című festménye.

1872

január 13. Kereskedelmi szerződés Portugáliával.

január 19. A horvát szábor feloszlatása.

január 21. A 48-as párt új programja.

február 17.–1873. szeptember 19. Antun Vakanović báni helytartó Horvátországban.

február 25–26. Az első országos iparosgyűlés Pesten.

február 27. Az ipartörvény (1872:VIII.tc.) szentesítése.

március 18. A Kassa–Oderberg vasútvonal megnyitása.

március 24–26. Az első magyar közgazdasági gyűlés Pesten.

április 21. A Szerb Nemzeti Liberális Párt nagybecskereki konferenciája.

április 22. Hűtlenség vádjával bíróság elé állítják a letartóztatott szocialista vezetőket.

május 2. Megkezdődik a Ferenc József-csatorna építése.

május 5–6. Az erdélyi románok nagyszebeni gyűlése az aktivitás mellett foglal állást.

május 9. A magyarországi románok aradi gyűlése.

május–július Lónyay tárgyalásai a román politikai vezetőkkel.

június 4–5. A medgyesi szász gyűlés nemzeti politikai programot fogad el.

június 9. Uralkodói rendelet a bánsági határőrvidék és a titeli zászlóalj területének polgári közigazgatás alá helyezéséről.

június 12. Befejeződik a Magyar Gácsországi Vasút (Sátoraljaújhely–Homonna–Przemysl) építése.

június–július Országgyűlési választások.

június 15. Az új horvát szábor megnyitása.

- június 27. A gyulafehérvári román konferencia kimondja a politikai passzivitást.
- július 3. A román vezetők balázsfalvi értekezletének emlékirata a kormányhoz a románok nemzeti kívánságairól.
- július 18. Megnyitják a Magyar Keleti Vasút Tövis–Segesvár vonalát.
- augusztus 21. A karlócai szerb nemzeti egyházi kongresszust Mollináry altábornagy királyi biztos még hivatalos megnyitása előtt feloszlatta.
- augusztus 22. Megnyitják az államvasutak Zólyom–Ruttka vonalát.
- augusztus 30.–szeptember 8. Iparműkiállítás Kecskeméten.
- szeptember 2. Az Internacionálé hágai kongresszusán magyarországi szocialisták is részt vesznek.
- szeptember 7. A balközép pártértekezletén Ghyczy Kálmán javaslatot tesz a Deák párt „jobb elemeivel” való fúzióra.
- október 3. Befejeződik a Magyar Nyugati Vasút (Székesfehérvár–Veszprém–Szombathely–Graz) építése.
- október 6. A Magyarországi Általános Munkásegylet közgyűlésének beiktatása.
- október 10. 1872: XVI. tc. a honvédségi Ludovika Akadémia felállításáról.
- október 12. 1872: XIX. tc. a kolozsvári tudományegyetem felállításáról.
- november 3. Megnyitják a Magyar Északkeleti Vasút Debrecen–Szatmárnémeti–Máramarosziget vonalát.
- november 6. Megkezdődnek a magyar és a horvát országos küldöttségek tárgyalásai a magyar–horvát kiegyezés revíziójáról.
- november 11. Megnyitják a Magyar Keleti Vasút nagyszebeni vonalát.
- december 5.—1874. március 21. Szlávy József kormánya.
- december 22. 1872: XXXII. tc. 54 millió ezüstforint államkölsön felvételéről.
- 1872: XXXVI. tc. a Budapest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről.

Budapesten megalakul a Magyar Országos Központi Takarékpénztár, Nagyszebenben pedig az Albina román bank.

A kassai gépészeti felsőbb ipartanoda létesítése.

Megalakul a Magyar Földrajzi Társaság.

Megszervezik az Iparművészeti Múzeumot.

Megjelenik Jókai Mór: *És mégis mozog a föld* és *Az aranyember*, valamint Tolnai Lajos: *Az urak* című regénye.

Elkészül Arany László: *A délibábok hőse* című verses regénye.

Osztrák–magyar expedíció az Északi sarkvidékre (a Ferenc József-föld felfedezése 1872–74).

1873

január 5. Megindul a *Munkás-Heti-Krónika* és az *Arbeiter-Wochen-Chronik*.

március 23. A Magyarországi Munkáspárt megalakulása.

április 25. A belügyminiszter felosztatja a Magyarországi Munkáspártot.

április 29. Belügyminiszteri rendelet az egyesületek ellenőrzéséről.

május 9. „Fekete péntek” a bécsi tőzsdén.

június 1. A Segesvár–Brassó vonal megnyitásával befejeződik a Magyar Keleti Vasút építése.

június 2. 1873:XXII.tc. a telepítvényekről.

június 6. Ferenc József és II. Sándor cár Bécsben konzultatív paktumot ír alá.

június A horvát és a magyar országos küldöttség megállapodása a horvát kiegyezés revíziójáról.

június 27. 1873:XXVII. tc. a bánági határőrvidék és a titeli zászlóalj polgárosításáról és Magyarországhoz való visszacsatolásáról.

1873:XXIX.tc. a határőrvidéki házközösségekről.

1873:XXX.tc. a határőrvidéki lakosokat az ottani államerdőségekben megillető erdei szolgalmak megváltásáról.

szeptember 20.–1880. február 21. Ivan Mažuranić horvát bán.

szeptember 23. A Károlyváros–Fiume vonal megnyitásával létrejön a vasúti összeköttetés Budapest és Fiume között.

október 22. A három császár szövetsége.

október 25. Az egyesített Budapest főváros törvényhatósági bizottságának alakuló ülése.

november 3. Kereskedelmi és hajózási szerződés Svédországgal és Norvégiával.

november 7. A balközép-párt három felé szakad.

november 17. Buda, Pest és Óbuda egyesülésének hivatalos napja.

A budapesti fővárosi tanács megkezdi működését.

november 29. 1873:XXXIII.tc. a 153 millió forintos államkölsönről.

november 30. 1873:XXXIV.tc. a horvát kiegyezési törvény némely szakaszainak módosításáról.

december 10. Ghyczy Kálmán vezetésével középpárt alakul a fúzió előkészítésére.

Az utolsó nagy kolerajárvány Magyarországon.

Az Államvasutak Gépgyárában elkészül az első hazai gyártású gőzmozdony.

Szinyei Merse Pál: *Majális* című festménye.

Munkácsy Mihály: *Rőzsehordó nő*, *Köpülő asszony* és *Éjjeli csavargók* című képe.

Tátrafüreden megalakul a Magyar Kárpát Egyesület.

1874

március 21.–1875. március 2. Bittó István kormánya.

április 1. Budapesten megjelenik az *Egyetértés*, amely később a függetlenségi párt lapja lesz.

április 5. Az osztrák szociáldemokraták neudörfli kongresszusa.

április 17. 1874:VIII.tc. a métermérték behozataláról.

április 23. 1874:XI.tc. a belvizek levezetéséről.

május 17. A 48-as Függetlenségi Párt megalakulása.

május 20. Erkel Ferenc: *Brankovics György* című operájának bemutatója.

május 31. Egyezmény Romániával a vasúti csatlakozások kiépítéséről.

június 23. Megindul a svábhegyi fogaskerekű vasút.

július 15. 1874:XXI.tc. az egyetemi sebészeti klinika építéséről.

július 18. 1874:XXV.tc. az országos statisztika szervezéséről.

augusztus Szerb nemzeti egyházi kongresszus Karlócán. Prokop Ivačković görögkeleti szerb érsek-metropolita megválasztása.

augusztus 8. Megalakul a Budapesti Philologiai Társaság.

augusztus 20. A nagyrócei szlovák gimnázium bezárása.

- szeptember 21. A znióváraljai szlovák gimnázium bezárása.
 október 9. Berni nemzetközi postaszerződés.
 október 19. A zágrábi egyetem megnyitása.
 október 27. A görögkeleti román nemzeti egyházi kongresszus megnyitása. A kongresszus Miron Romant választja érsekké.
 november 26. 1874:XXXIII.tc. a választójogról.
 1874:XXXV.tc. a királyi közjegyzőkről.
 december 4. 1874:XXXIV.tc. az ügyvédi rendtartásról.
 december 30. A turócszentmártoni szlovák algimnázium bezárása.

A kassai mezőgazdasági tanintézet és a budapesti „nőipartanoda” létesítése.

Szinyei Merse Pál: *Lilaruhás nő* című képe.

1875

- január 10. 1875:I.tc. a képviselői összeférhetetlenségről.
 február 3. Tisza Kálmán „szögre akasztja” a bihari pontokat.
 március 1. A Deák-párt és a balközép fúziója, a Szabadelvű Párt megalakulása.
 Az Országos Levéltár megnyitása.
 március 2.–október 20. Wenckheim Béla báró kormánya.
 március 3. A Sennyey-féle konzervatív párt megalakulása.
 március 24. 1875:VII.tc. a földadó szabályozásáról.
 április 6. Tisza Kálmán belügyminiszter felfüggeszti a Matica Slovenská működését.
 május 4. Belügyminiszteri rendelet az egyesülési jog szabályozásáról.
 május 6. 1875:XX.tc. a vasúti és gőzhajózási szállítás használatának megadóztatásáról.
 május 14. 1875:XXI–XXIX.tc. új adónemek bevezetéséről (vadászati és fegyveradó, tőkekamato- és járadékadó, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, bányaadó, fényűzési adó, kereseti adó), a házadóról és a fogyasztási adókról.
 Az uralkodó megerősíti az 1874. évi szerb nemzeti egyházi kongresszus határozatait a kongresszus szervezeti szabályzatáról.

- május 15.** A jobboldali ellenzék programja (Zempléni pontok).
május 16. A kereskedelmi törvény (1875:XXXVII.tc.) szentesítése.
május 20. Párizsi egyezmény a nemzetközi súly-és mértékhivatal felállít-
 tásáról.
május 23. Az erdélyi románok nagyszombati értekezlete a passzivitás mel-
 lett dönt.
június 22. Kereskedelmi szerződés Romániával.
július 9. Törökellenes felkelés Hercegovinában.
július 22. Az európai államok képviselői Szentpétervárott aláírják a nem-
 zetközi távirdaegyezményt.
július–augusztus Országgyűlési választások.
október 15. A Népszínház megnyitása Pesten.
október 20.–1890. március 15. Tisza Kálmán kormánya.
november 12. A belügyminiszter feloszlatja a Matica Slovenskát.
november 29. Tisza felmondja az Ausztriával kötött vám- és kereskedelmi
 szövetséget.
december 27. 1875:XLVII.tc. az általános jövedelmi pótdóról.
 1875:XLIX.tc. a 80 millió forintos állami aranyjáradék kölcsön ki-
 bocsátásáról.

Edmund Steinacker sikertelen kezdeményezése egy magyarországi
 német polgári párt létrehozására.

Mechwart András megszerkeszti a „magas őrlésre” alkalmas kéreg-
 öntésű hengerszéket (1874–75).

A budapesti Zeneakadémia létesítése.

Budapesten megnyílik az első felső leányiskola.

Megalakul a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata.

Benczúr Gyula: *Vajk megkeresztelése* című festménye.

Megalakul a Magyar Athlétikai Club (MAC).

1876

január 1. A Petőfi Társaság megalakulása.

január 2. Megindulnak a gazdasági kiegyezési tárgyalások a magyar és az
 osztrák kormány között.

- január 3. A Győr–Sopron–Ebenfurt vasútvonal megnyitása.
- január 28. Deák Ferenc halála.
- március 16. 1876:VI.tc. a közigazgatási bizottságról.
- április 2. 1876:XII.tc. a Királyföldről, a szász egyetem rendezéséről és vagyonáról.
- április 3. 1876:XIII.tc. a cseléd és a gazda közötti viszony szabályozásáról, a gazdasági munkásokról és a napszámosokról.
1876:XIV.tc. a közegészségügy rendezéséről.
- április 6. 1876:XV.tc. a közadók kezeléséről.
- április 20. Felkelés Bulgáriában a török uralom ellen.
- április 30. A budapesti Margit-híd megnyitása.
- május 2. Elvi megállapodás a magyar és az osztrák kormány között a kereskedelmi és vámszövetség megújításáról.
- május 10. Mintegy 70 képviselő kilép a Szabadelvű Pártból és az ősz folyamán megalakítja a Független Szabadelvű Pártot.
- május 13. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország „berlini memorandum”.
- június 5. Az 1876:XX.tc. 48 kisebb várostól megvonja a szabad királyi városi, illetve törvényhatósági jogot.
A váltótörvény (1876:XXVII.tc.) szentesítése.
- június 19. Az 1876:XXXIII.tc. megszünteti a Jász-kun- és a Hajdú-kerületet, az erdélyi székely és szász székeket, valamint a 16 szepesi város törvényhatósági különállását, s területüket beolvasztja a megyékbe.
Az 1876:XXXVI.tc. a záloglevelek biztosításáról szabályozza a záloglevél kibocsátás feltételeit.
- július 2. Szerbia hadat üzen Törökországnak.
- július 5. Svetozar Miletic letartóztatása.
- július 8. Az osztrák–magyar és az orosz külügyminiszter reichstadti megállapodása.
- augusztus 20. A budapesti Sugárút (Népköztársaság útja) megnyitása.
A szegedi országos kiállítás megnyitása.
- október 3. Bécsben elutasítják II. Sándor cárnak a közös balkáni fegyveres beavatkozásra vonatkozó javaslatát.
- október 9. Az osztrák és a magyar kormány megállapodása a gazdasági kiegyezés részleteiben és a bankkérdésben.

- október 22. Az erdélyi Szász Néppárt megalakulása.
 november 23. Az osztrák nemzeti bank igazgatósága elutasítja a két kormány közt létrejött megállapodást a bankügyben.
 december 5. Kereskedelmi szerződés Nagy-Britanniával.
 december 28. A Magyar Keleti Vasút államosítása.

Megindul a Martin-acélgyártás Resicán.
 Az Országos Régészeti és Embertani Társulat és a Magyar Pedagógiai Társaság megalakulása.
 Nemzetközi statisztikai kongresszus Budapesten.

1877

- január 4. Ifjúsági tisztelgő küldöttség utazik Törökországba.
 január 15. Budapesti titkos egyezmény az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország között.
 február 8. Tisza a bankkérdéssel kapcsolatos nézeteltérések miatt benyújtja lemondását.
 február 25. Megállapodás a bankkérdésben a „részleges paritás” alapján.
 március 13. Az 1877:I.tc. véglegesen megállapítja a törvényhatóságok területét (ez a beosztás lényegében 1918-ig érvényben maradt).
 április 24.–1878. március 3. Orosz–török háború.
 május Megindul a *Népszava*.
 május 6. 1877:X.tc. a képviselő választói kerületek új beosztásáról.
 augusztus 14. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Anglia megállapodása a balkáni orosz hódítás megengedhető mértékéről.
 október 12. A budapesti déli vasúti összekötő híd megnyitása.
 október 28. A budapesti Nyugati pályaudvar átadása.
 november 16. 1877:XXII.tc. a kisebb polgári peres ügyekben való eljárásról.
 november 6. A kormány hajózási és postaszerződése az Osztrák–Magyar Lloydal.
 november 26. A Lujza út (Károlyváros–Fiume) államosítása.
 december 3. A fővárosi munkások szociáldemokrata kongresszus összehívását határozzák el.

december 10. 1877:XXVI.tc. a határőrvidéki vasutak kiépítéséről.

Az orosz és román győzelem Plevnánál.

december 16. Törökbarát tüntetés Budapesten.

Mészöly Géza: *Balatoni halászat* című festménye.

Arany János: *Őszikék* című versciklusa (1877–80).

Széchenyi Béla gróf és Lóczy Lajos expedíciója Kelet- és Belső-Ázsiában (1877–80).

1878

január 14. A tervezett szociáldemokrata kongresszus betiltása.

január 15. Svetozar Miletić elítélése.

január 23. Tisza a kormánypárt elé terjeszti a gazdasági kiegyezés tervezetét.

január 28.–február 1. A gazdasági kiegyezés képviselőházi vitája.

január 31. Orosz–török fegyverszünet.

február 24. A közös minisztertanács elutasítja Andrássy javaslatát az Oroszország elleni háborúra.

március 3. San Stefanó-i béke Oroszország és Törökország között.

április 13. Az Egyesült Ellenzék megalakulása.

április 21–22. A Nemválasztók Pártjának megalakulása és első kongresszusa.

május 9. A képviselőház megszavazza a 60 millió forint rendkívüli hadiadást.

május 20. A Temesvár–Karánsebes–Orsova vonal megnyitásával létrejön a vasúti összeköttetés Romániával.

május 27. Magyar büntetőtörvénykönyv (Btk.) a büntettekéről és vétségekről (1878:V.tc.).

június 1. Nemzetközi postaszerződés Párizsban.

június 9–10. A Magyarországi Munkáspárt megalakulása.

június 13.–július 13. A nagyhatalmak berlini kongresszusa.

június 27. 1878:XIX. tc. a közösügyi költségekhez való hozzájárulás arányáról.

1878:XX.tc. a kereskedelmi és vámszövetség megújításáról.

1878:XXI.tc. a Monarchia általános vámtarifájáról.

1878:XXIII. és XXIV.tc. a cukoradóról és a szeszadóról.

1878:XXV.tc. az Osztrák–Magyar Bank létesítéséről és szabadalmáról.

július 29.–október 20. Az osztrák–magyar hadsereg megszállja Boszniát és Hercegovinát.

augusztus Képviselőválasztások.

szeptember 29. A Tisza-kormány benyújtja lemondását.

október 15. A horvát szábor felirata követeli Bosznia-Hercegovina, Dalmácia és Fiume egyesítését Horvátországgal.

október 30. Simonyi Ernő indítványt tesz a képviselőházban a kormány vád alá helyezésére.

december 5. Ismét Tisza Kálmánt nevezik ki miniszterelnöknek.

december 16. Kereskedelmi szerződés Németországgal.

december 25. A *Pesti Hírlap* megindulása.

december 27. Kereskedelmi szerződés Olaszországgal.

Megszervezik a Ganz elektrotechnikai osztályát.

Munkácsy Mihály: *Milton* című festménye.

A *Bolond Istók* című élclap megjelenése.

1879

január 20. Kereskedelmi és vámegyezmény Franciaországgal.

február 15.–augusztus 11. Karl von Stremayr kormánya Ausztriában.

március 10. A Brassó–Tömös vasútvonal megnyitásával létrejön a vasúti összeköttetés Bukaresttel.

március 12. A szegedi árvíz.

május 15. Arany János befejezi *Toldi szerelme* című elbeszélő költeményét.

május 17. A székesfehérvári országos kiállítás megnyitása.

május 22. 1879:XVIII.tc. a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben.

május 27. A Vágvölgyi Vasút állami megváltása.

május 31.–június 1. A 2. országos iparosgyűlés Székesfehérvárott.

június 3–5. Székesfehérvári országos gazdakongresszus.

- június 11. Az erdőtörvény (1879:XXXI.tc.) lerakja a korszerű erdőgazdálkodás alapjait.
1879:XXXIX.tc. a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének létesítéséről.
- június 12. Magyar büntetőtörvénykönyv a kihágásokról (1879:XL.tc.).
- augusztus 12.–1893. november 11. Eduard Taaffe gróf kormánya Ausztriában.
- augusztus 20. Bismarck német kancellár szövetségi ajánlata a Monarchiának.
- szeptember Szerb nemzeti egyházi kongresszus Karlócán.
- október 7. Kettős szövetség az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország között.
- október 8. Heinrich Haymerle báró külügyminiszteri kinevezése.
- november 11. Minisztertanácsi határozat Svetozar Miletić hátralevő börtönbüntetésének elengedéséről.
- december 20. Boszniát és Hercegovinát a közös vámterülethez csatolják.
1879:L. tc. a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről.

Megalakul az első magyar vaskartell.

A budapesti állami középipartanoda (később felsőipariskola) létesítése.

A Magyar Jogászegylet megalakulása.

Jókai Mór: *Rab Ráby* című regénye.

1880

- január 23. Csiky Gergely: *Proletárok* című színművének bemutatója a Nemzeti Színházban.
- január 25.–február 1. A Nemválasztók Pártja és a Magyarországi Munkáspárt egyesülése.
- február 21.–1883. augusztus 24. Ladislav Pejačević gróf horvát bán.
- február 22. Bosznia és Hercegovina igazgatása a közös pénzügyminisztérium hatáskörébe kerül.
- április 8.–1882. június 4. Szilávy József közös pénzügyminiszter.
- április 9. Vasúti szerződés Szerbiával.
- április 28. 1880:XVII.tc. Szeged újjáépítéséről.

- Az 1880:XX.tc. a tiszavölgyi vízszabályozási és ármentesítő társulatok és Szeged városa részére állami kölcsönt nyújt.
- május 16–17. A Magyarországi Általános Munkáspárt alakuló kongresszusa.
- június 1. Zágrábban megnyílik a pénzügyi tisztviselők magyar nyelvtanfolyama.
- június 3. Kereskedelmi és hajózási szerződés Spanyolországgal.
- június 10. A Magyar Vasúti Bank megalapítása.
- június 13. 1880:XXXI.tc. a helyiérdekű vasutakról.
- június 15. A Tiszai Vasút államosítása.
- június 18. 1880:XLV.tc. az erdélyi birtokrendezési és tagosítási eljárásról.
- augusztus 18–20. Az Egyesült Szerb Ifjúság alakuló gyűlése Újvidéken (alapszabályai nem nyertek jóváhagyást).
- június 26. Horvátországban megalakul a Független Nemzeti Párt (Obzor párt).
- október 1. Kolozsvárott megindul az *Ellenzék* című lap, Bartha Miklós szerkesztésében.
- november 27. 1880:LIV. tc. a horvát–magyar pénzügyi egyezményről.
- november 30. Erkel Ferenc: *Névtelen hősök* című operájának bemutatója.
- december 14. 1880:LVIII.tc. az állandó országház építéséről.

A szolnoki Tisza-híd átadása.

Az Országos Kultúrmérnöki Hivatal és az Országos Filoxéra Kísérleti Állomás létesítése.

A budapesti Iparművészeti Iskola létesítése.

1881

- február A magyarországi radikális ellenzéki szocialisták nyílt levele a londoni *Freiheit* című lapban.
- február 14. 1881:II. és III.tc. a csendőrség felállításáról.
- március 3. Frankel Leót elítélik.
- március 16–17. Országos gyáripari értekezlet.
- március 21. Megalakul a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt.

- március 23. Az Egyesült Ellenzék felveszi a Mérsékelt Ellenzék nevet.
- március 27. A csódtörvény (1881:XVII.tc.) szentesítése.
- április 11. 1881:XXI.tc. a fővárosi rendőrség átszervezéséről.
- május 1. Budapesten megkezdzi működését a távbeszélőszolgálat.
- május 5. 1881:XXXII.tc. az államkölcsonök első konverziójáról.
- május 6. Kereskedelmi szerződés Szerbiával.
- május 12–14. Az erdélyi és a magyarországi román választók képviselőinek konferenciája Nagyszebenben. Az egységes Román Nemzeti Párt megalakulása.
- május 23. Kereskedelmi szerződés Németországgal.
- május 24. 1881:XXXIX.tc. a műemlékek fenntartásáról.
- május 30. 1881:XLIV.tc. a hazai iparnak adandó állami kedvezményekről.
- június 2. Közzéteszik az erdélyi függetlenségi képviselők (Ugron–Barthacsoport) programját.
- június 8–9. A Szász Néppárt brassói konferenciája és programja.
- június 16. Megindul a *Budapesti Hírlap*, Rákosi Jenő lapja.
- június 18. A három császár egyezményének megújítása.
- június 28. Titkos szerződés az Osztrák–Magyar Monarchia és Szerbia között.
- július 15. Királyi rendelet a polgárosított horvát–szlavón határőrvidék bekebelezéséről Horvátországba.
- június–július Országgyűlési képviselő-választások.
- augusztus 19. A Horvátországi Szerb Nemzeti Önálló Párt megalakulása és programja.
- augusztus 20–21. A Magyarországi Általános Munkáspárt II. kongresszusa.
- augusztus 22. „Sáros megyében a magyarságot és a népnevelést terjesztő egyesület” megalakulása.
- szeptember Megalakul a radikális ellenzéki szocialisták végrehajtó bizottsága.
- november 7. Kereskedelmi szerződés Franciaországgal.
- november 20.–1895. május 2. Gustav Kálnoky gróf külügyminiszter.
- november 27. A szerb nemzeti egyházi kongresszus megnyitása Karlócán. A kormány a kongresszusi választás megsemmisítésével German Andjelicet neveztet ki érsek-metropolitává.

Berlinben megalakul az Allgemeiner Deutscher Schulverein és felhívásban tiltakozik a magyarországi németek magyarosítása ellen. A budapesti Országos Chemiai Intézet és Központi Vegykísérleti Állomás létesítése.

Megjelenik Mikszáth Kálmán: *Tót atyafiak* című elbeszélés kötete.

Bemutatják Csiky Gergely: *Cifra nyomorúság* című színművét.

Munkácsy Mihály: *Krisztus Pilátus előtt* című festménye.

A budai királyi palota átépítése és kibővítése (1881–1913).

Megalakul a Magyar Távirati Iroda (MTI).

1882

január Megjelenik a radikális ellenzéki szocialisták *Der Sozialist* című lapja.

január 31. A kormány szerződése az Adria Magyar Tengerhajózási Részvénytársasággal a Fiume és a nyugat-európai kikötők között fenn tartandó rendszeres hajójáratokról.

május 20. Az Osztrák–Magyar Monarchia, Németország és Olaszország megkötik a hármas szövetséget.

május 27. 1882:XVI.tc. a Monarchia új általános vámtarifájáról.

június 4.–1903. július 13. Kállay Benjámín közös pénzügyminiszter.

június 8. A kormány szerződése az Osztrák Államvasút-Társasággal a vállalat dualista alapon való átszervezéséről.

szeptember 1. Megjelenik a *Nemzet*, a kormánypárt felhivatalos lapja.

szeptember 28–30. Antiszemita zavargások Pozsonyban.

október 22. Arany János halála.

november 16. A Budapest–Szentlőrinc vonal megnyitásával létrejön a vasúti összeköttetés a főváros és Pécs között.

november 20. Megalakul a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület.

december 5. A Budapest–Szabadka vasútvonal megnyitása.

Magyar–német röpirat- és sajtóvita a magyarországi németek helyzetéről.

Bukarestben megalakul az erdélyi román egyetemi hallgatók Carpați nevű irredenta egyesülete.

Prágában megalakul a magyarországi szlovák diákok Detvan egyesülete.

Megjelenik Mikszáth Kálmán: *A jó palócok* című elbeszéléskötete és Tolnai Lajos: *A báróné ténsasszony* című regénye.

A vajdahunyadi vasmű építése (1882–85).

1883

január 1. 1883:I.tc. a köztisztviselők minősítéséről.

február 2. 1883:X.tc. a napszámosok adómentességéről.

február 25. Megalakul a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság.

március 5. Bismarck közli a magyar kormányval, hogy nem kíván beavatkozni a magyarországi németkérdésbe és nem támogatja a Schulverein agitációját.

március 14. Karl Marx halála Londonban.

1883:XV.tc. a megyék háztartásáról.

április 27. 1883:XXV.tc. az uzsoráról és a káros hitelügyletekről.

május 9. Ausztria–Magyarország, Szerbia, Bulgária és Törökország egyezménye vasúti összeköttetés létesítéséről.

május 23. 1883:XXX.tc. a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről.

június 19. – augusztus 3. A tiszaezlári per tárgyalása.

július 13. 1883:XLV.tc. a közadók kezeléséről.

augusztus 14–15. Zágrábban tüntetnek a pénzügyi épületeken elhelyezett magyar feliratú címertáblák ellen.

augusztus–szeptember Antiszemita zavargások országszerte.

augusztus 26-tól Magyarellenes zavargások Varasd és Zágráb megyében.

augusztus 29. Pejačević horvát bán felmentését kéri.

szeptember 4. A király felfüggeszti a horvát alkotmányt, s Hermann Ramberg tábornokot Horvátország királyi biztosává nevezi ki.

szeptember 8–12. Magyarellenes zavargások és fegyveres felkelés a volt báni határőrvidéken.

szeptember 21. *Az ember tragédiája*-nak bemutatója a Nemzeti Színházban.

október 6. Az Országos Antiszemita Párt megalakulása.

október 14. A szegedi színház megnyitása.

október 30. Románia csatlakozik a hármass szövetséghez.
 november 1. Megnyitják a vágvölgyi vasút Trencsén–Zsolna szakaszát.
 december 1.–1903. július 4. Khuen-Héderváry Károly horvát bán.
 december 20. A Szabadka–Újvidék–Zimony vasútvonal megnyitásával
 létrejön a vasúti összeköttetés Szerbiával és a Balkánnal.

Átadják a forgalomnak az eszéki Dráva-hidat és a zimonyi Száva-hidat.

Budapesten Festészeti Mesteriskola létesül.

Megjelenik Bródy Sándor: *Nyomor* című elbeszéléskötete és Re-
 viczky Gyula: *Ifjúságom* című verskötete.

1884

február 18. Kereskedelmi szerződés Franciaországgal.

március 14. A radikális ellenzéki szocialisták letartóztatása.

Budapesten mérsékelt román párt alakul.

március 27. A három császár szövetségének megújítása.

április 10. A mérsékelt ellenzék új programja.

április 26. 1884:XIV.tc. a Tiszának és mellékfolyóinak szabályozásáról,
 a Tisza-völgy ármentesítéséről, a vízszabályozási és ármentesítő
 társulatok szervezéséről.

1884:XVI. tc. a szerzői jogról.

Nagyszebenben megjelenik a *Tribuna* című román lap.

május 18. Az új ipartörvény (1884:XVII.tc.) létrehozza az ipartestületeket,
 a gyári felügyeletet és intézkedik a tanoncoktatás megszervezéséről.

május 19. 1884:XVIII.tc. a budapesti Nagykörút kiépítéséről.

május 22. 1884:XIX.tc. az új állandó Országház építéséről.

június 1–3. A Román Nemzeti Párt nagyszebeni értekezlete a passzivitás
 mellett foglal állást.

június 15. A Szlovák Nemzeti Párt bejelenti, hogy nem állít jelöltet a
 képviselő-választásokon.

június 18. Az Erdélyi Vasút és a Duna–Drávai Vasút állami megváltása.

június 28. Tánicsics Mihály halála.

június Országgyűlési képviselő-választások.

július 1. Az Államvasutak Budapest–Újszóny vonalának megnyitásával létrejön a Duna-jobbparti összeköttetés Budapest és Bécs között.

július 11. Trefort kultuszminiszter rendelete az „elkeresztelésekről”.

augusztus 17. A budapesti Keleti pályaudvar átadása.

szeptember 27. A budapesti Operaház megnyitása.

szeptember 29. A Függetlenségi és 48-as Párt megalakulása.

december 18. Az Alföld–Fiumei Vasút állami megváltása.

A horvát Független Nemzeti Párt programja a horvát autonómia jelentős kiszélesítését követeli.

Az újvidéki Duna-hidat átadják a forgalomnak.

Turócszentmártonban megalakul a Tatra Felsőmagyarországi Bank.

Zipernowsky, Déri és Bláthy, a Ganz-gyár mérnökei megalkotják a váltóáramú transzformátorrendszert.

Csonka János szabadalmaztatja petróleum- és gázmotorját.

A Magyar Történelmi Képcsarnok létesítése.

1885

március 14. Erkel Ferenc: *István király* című operájának bemutatója.

április 12. Az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) megalakulása.

április 25. 1885:VII.tc. a főrendiház reformjáról.

május 2. Az Országos Kiállítás megnyitása Pesten.

május 11. 1885:IX.tc. a Postatakarékpénztár alapításáról.

május 28. Trefort Ágostont a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé választják.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete a magyar nyelvnek az összes népiskolában való kötelező oktatásáról.

június 14. 1885:XXIII.tc. a vízjogról.

június 15. 1885: XXIV. tc. a polgárosított bánáti határőrvidék házközöségi intézményének megszüntetéséről.

augusztus 9. A szerb nemzeti egyházi kongresszus megnyitása.

augusztus 25. A budapesti Szent István kórház átadása.

szeptember 18. A plovdivi felkelés. Battenberg Sándor az egyesült Bulgária és Kelet-Rumélia fejedelme.

október 3–7. Nemzetközi gazdakongresszus Budapesten.

október 17. Újvidéken megjelenik a *Branik*, a szerb liberálisok lapja.

november 5. A konstantinápolyi nagyköveti konferencia megnyitása.

A szegedi közúti Tisza-hidat és a barcsi Dráva-hidat átadják a forgalomnak.

Schenek István és Farbaký István akkumulátora.

A brassói állami középipariskola létesítése.

Megalakul az Országos Magyar Iparművészeti Társulat és a Magyarországi Tót Közművelődési Társulat.

Munkácsi Bernát nyelvészeti és néprajzi gyűjtőútja a votjakok és a csuvasok között.

Justh Zsigmond: *Ádám* című regénye.

Hollósy Simon: *Tengerihántás* című festménye.

Az Országház építése (1885–1904).

A budai Lukács-uszoda megnyitása.

Megalakul a Budapesti Torna Club (BTC).

1886

május 21. Jansky vezérőrnagy megkoszorúzza Hentzi osztrák tábornok emlékművét.

június 27. 1886:XXI.tc. a törvényhatóságokról.

1886:XXII.tc. a községekről.

július 14. 1886:XXIX.tc. a telekkönyvi betétek szerkesztéséről.

augusztus 11. Uralkodói leirat a Jansky-ügyben.

december 29. A Pestvármegyei Hitelszövetkezet megalakulása.

Az osztrák–magyar vaskartell megalakulása.

Vámháború Romániával (1886–89).

Bihari Sándor: *Bíró előtt* című festménye.

- 1887

február 15. Mocsáry Lajos a képviselőházban elítéli a kormány magyarosító politikáját és a közművelődési egyesületek tevékenységét.

február 20. A hármasszövetség megújítása.

március 14. Kereskedelmi és hajózási szerződés Dániával.

április 10–11. A Magyarországi Általános Munkáspárt 3. kongresszusa.

április 11. Kereskedelmi szerződés Görögországgal.

május 1. A Szerb Liberális Párt megalakulása.

május 8. A Szerb Radikális Párt megalakulása.

május 10. A Szerb Nemzeti Liberális Párt újvidéki gyűlése a passzivitás mellett foglal állást.

május 12. A Román Nemzeti Párt nagyszebeni gyűlése a passzivitás mellett dönt.

május 21. 1887:XXIII–XXVI.tc. a kvótáról, a kereskedelmi és vámshözvetség megújításáról, a Monarchia általános vámtarifájáról és az Osztrák–Magyar Bank szabadalmának meghosszabbításáról.

június 1. A Szlovák Nemzeti Párt bejelenti a képviselőválasztásokról való távolmaradását.

június Országgyűlési képviselőválasztások.

november 28. Megindul a villamosvasút próbajárata Budapesten.

november 25–27. Az ipartestületek első országos értekezlete.

december 7. Kereskedelmi és hajózási szerződés Olaszországgal.

december 8. Kereskedelmi szerződés Németországgal.

december 12. A Monarchia, Anglia és Olaszország megállapodása a balkáni status quo fenntartásáról.

A tekeházi Tisza-híd átadása.

A budapesti Vetőmagvizsgáló Állomás létesítése.

Teleki Sámuel gróf kelet-afrikai utazása (1887–88).

1888

- február 3.** Nyilvánosságra hozzák a kettős szövetség szövegét.
március 24. 1888:VII.tc. az állategészségügy rendezéséről.
április 25. J. Slavici-ot, a *Tribuna* szerkesztőjét sajtóperben elítélik.
május 26. A karánsebesi román választók Mocsáry Lajost választják meg képviselőjüknek.
június 14. 1888:XIX.tc. a halászatról.
június 20. 1888:XXIII–XXIV.tc. a cukoradóról és a szeszadóról.
augusztus 8. 1888:XXXI. tc. a távirda, távbeszélő és egyéb villamos berendezésekről.
november 3. A kormány a képviselőház elé terjeszti a véderő korszerűsítéséről szóló javaslatot.
november 23. Kereskedelmi szerződés Svájjal.
november 26. 1888:XXXII.tc. az államadósságok második konverziójáról.
december 26. 1888:XXXV–XXXVI.tc. az állami italmérési jövedékről és a földesúri italmérési jogok megváltásáról.

Megjelenik a *Kis Ujság*, az első magyarországi népies bulvárlap.
 Munkácsi Bernát nyelvészeti és néprajzi gyűjtőútja a voguloknál (1888–89).

Megalakul a Magyar Néprajzi Társaság.

Megalakul a Magyar Testgyakorlók Köre (MTK).

1889

- január 8.** A képviselőház megkezdi a véderőről szóló törvényjavaslat vitáját.
január 27. Országos ifjúsági nagygyűlés a Vigadóban az új véderőtörvény ellen.
 Kossuth táviratában a nemzeti hadsereg megszervezése mellett foglalt állást.
január 28. Apponyi felszólítja a képviselőházat a véderő-törvényjavaslat elutasítására.
január 29. Utcai tüntetések a véderő-törvényjavaslat ellen.
január 30. Rudolf trónörökös öngyilkossága.

március 26. A képviselőház elfogadja a módosított véderő-törvényjavaslatot.

április 9. Tisza átalakítja kormányát.

április 11. 1889:VI. tc. a véderőről.

április 29. A Magyar-Gácsországi, a Magyar Nyugati és Budapest-Pécsi Vasút államosítása.

május 3. Eötvös Lorándot a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé választják.

június 16. A gazdasági minisztériumok átszervezése: megalakul a Földművelésügyi Minisztérium, valamint a Kereskedelemügyi Minisztérium.

július 14. A II. Internacionálé megalakulása Párizsban.

július 30. Budapesten megindul az állandó villamosjárat.

szeptember 15. Pozsonyi értekezés az ausztriai és a magyarországi szocialisták együttműködéséről.

december 10. 1889:XL.tc. a magyar-horvát pénzügyi egyezményről.

december 20. Kossuth nyílt levele honossága ügyében.

Az államvasutak bevezeti a zónadijszabást.

Salgótarjánban megindul a Thomas acélgyártás.

A Bakteriológiai Intézet létesítése.

Megalakul az Erdélyi Irodalmi Társaság.

Iványi Ödön: *A püspök atyafisága* című regénye.

1890

január 1. Megindul *A Hét* című folyóirat Kiss József szerkesztésében.

február 4. 1890:I. tc. a közutakról.

1890:II. tc. a védjegyek oltalmáról.

február 26. Csáky Albin kultuszminiszter rendelete pénzbüntetéssel sújtja az „elkeresztelő”, azaz az 1868:LIII.tc. ellen vétő lelkészeket.

március 8. Tiszát a minisztertanácsban leszavazzák.

FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK

1. KÖTET

BEVEZETÉS

A kötetünkben tárgyalt korszak egészére általános tájékoztatást nyújt a Vszemirnaja Isztorija VI. (Moszkva, 1959). Magyar kiadása: Világtörténet. VI. (Bp. 1964). A korszak politikai történetére CH. SEIGNOBOS, Histoire politique de l'Europe contemporaine 1814–1896 (Paris, 1918). Az 1848–49. évi polgári forradalmak lefolyásáról részletes képet ad a J. V. POTYEMKIN és A. I. MOLOK szerkesztésében megjelent Revoljuciji 1848–1849 c. kötet (Moszkva, 1951). Jeles polgári tudósok közreműködésével készült a centenárium alkalmából a Le printemps des peuples c. kötet (Paris, 1948). Magyar kiadása FEJTŐ FERENC szerkesztésében és bevezető tanulmányával (a magyar szabadságharc 1848. évi eseményeiről) Európa tavasza címen jelent meg (Bp. é. n.). Jól tájékoztat URBÁN ALADÁR tudományos népszerűsítő munkája: Európa a forradalom forgószeleiben (Bp. 1970). A marxista klasszikusok (Marx és Engels) viszonyát a polgári forradalmakhoz MOLNÁR ERIK tárgyalja behatóan: A marxizmus szövetségi politikája 1848–1889 (Bp. 1967). Az egyes országok eseménytörténetére vonatkozóan az alábbi munkák adnak jó tájékoztatást: Az olaszországi forradalmi mozgalomra KIS ALADÁR, Olaszország története 1748–1968 (Bp. 1975). Németországra az NDK-ban napvilágot látott Deutsche Geschichte II. (Berlin, 1965), melyben a Népek Tavaszát K. OBERMANN dolgozta fel. Figyelemre méltó még J. DROZ, Les révolutions allemandes de 1848 (Paris, 1957). Tömör áttekintést nyújt TOKODY GYULA–NIEDERHAUSER EMIL, Németország története (Bp. 1972). (Az 1849–1890 közti fejezeteket TOKODY GYULA írta.) A franciaországi eseményekre lásd: K. MARX, A polgárháború Franciaországban (Bp. 1961). A régi feldolgozások közül: CH. SEIGNOBOS, Revolution de 1848 (In: Histoire de la France contemporaine. Red. E. LAVISSE. IV. Paris, 1926). A centenárium alkalmából megjelent munkák közül: „1848” le livre du centenaire (J. CASSOU előszavával) (Paris, 1948); G. BOURGIN, La révolution de 1848 en France (Paris, 1948); JEAN DAUTRY, Histoire de la révolution de 1848 en France (Paris, 1948). A februári forradalom és a magyarországi események kapcsolatára: KOVÁCS ENDRE, Szabadságharcunk és a francia közvélemény (Bp. 1976). Az ausztriai eseményekre lásd

ENGELS pompás jellemzését: Forradalom és ellenforradalom Németországban. (Marx–Engels művei. 8. Bp. 1962). 1848–49 radikálisairól ma már bőséges történeti irodalom van. A cseh radikálisokra vonatkozóan: Čeští radikální demokraté. Výbor politických statí (Praha, 1953); J. V. FRIČ a demokratické proudy v české politice a kultuře (Praha, 1956). Magyarul is olvasható J. V. Frič emlékiratának számos rövidített fejezete: J. V. Frič, Emlékeim (Bp. 1951). Lásd még: KOVÁCS ENDRE, Magyar–cseh történelmi kapcsolatok (Bp. 1952). A román radikálisokra: N. POPESCU-DOREANU, Nicolae Bălcescu și la revoluția de la 1848 (București, 1948); Studii și referate despre Nicolae Bălcescu (București, 1953). I. Tóth Zoltán számos tanulmánya foglalkozott a román radikálisokkal különösen a magyar–román meg-egyezés szemszögéből. Lásd különösen: I. TÓTH ZOLTÁN, Bălcescu Miklós élete (Bp. 1958). I. TÓTH ZOLTÁN válogatott írásai megjelentek: Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok (Bp. 1966) címen CSATÁRI DÁNIEL bevezetőjével. A horvátokra lásd: V. BOGDANOV, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848–49 (Zagreb, 1949). Ugyanattól a szerzőtől: Hrvatska ljevice (Zagreb, 1949). A szerbekre: A. LEBL, Revolucijerni pokret u Vojvodini 1848–1849 (Novi Sad, 1960). A magyar–délsláv megbékélés ügyét szolgáló lépésekre: KOVÁCS ENDRE, Magyar–délsláv megbékélési törekvések 1848–49-ben (Bp. 1958). Štúr–Hurban észak-magyarországi betörését kimerítően tárgyalja: D. RAPANT, Slovenské povstanie v r. 1848–49. Povstanie septembrové (Turč. Sv. Martin, 1950). Lásd még STEIER LAJOS, A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben (Bp. 1937). A cári intervenció előtörténetéhez újabban fontos adatokat hozott nyilvánosságra ANDICS ERZSÉBET, A Habsburgok és Romanovok szövetsége c. munkájában (Bp. 1961). SZABÓ ERVIN szóban forgó műve: Társadalmi és pártharcok a 48–49-es forradalomban (Bécs, 1921), JÁSZI OSZKÁR bevezetőjével.

Az 1848–49. évi forradalmak bukását követő európai reakcióra és az egyes államok belső viszonyainak alakulására az alábbi művek adnak jó tájékoztatást: A francia II. császárság viszonyaira: MARX, Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája (Marx–Engels művei. 8. Bp. 1962); MARX, Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig (Marx–Engels művei. 7. Bp. 1962); CH. SEIGNOBOS, Second Empire 1848–1855 (In: Histoire de la France contemporaine. Red. E. LAVISSE. IV. Paris, 1926). A németországi viszonyokra: Deutsche Geschichte. II. (Berlin, 1965). (Az 1849–1871 és 1871–1897 közötti fejezeteket E. ENGELBERG írta.); GOLO MANN, Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts (Frankfurt am M. 1958); FR. HENNING, Geschichte des deutschen Liberalismus (Köln–Opeln, 1966). Bismarck szerepére a gazdag irodalomból emeljük ki az alábbi műveket: E. ZEHLIN, Bismarck und die Grundlegung der deutschen Grossmacht (Stuttgart–Berlin, 1930); K. KERSTEN, Bismarck und seine Zeit (Berlin, 1930); E. EYCK, Bismarck. Sein Leben und Werk (Zürich, 1941); J. P. TAYLOR, Bismarck. The Man and the Statesman (London, 1953); L. REINERS, Bismarck's Aufstieg (1815–1864). 2. kiad. (1958); O. BECKER, Bismarcks Ringen um Deutschlands Gestaltung. Kiadta A. SCHARFF (Heidelberg, 1958). Az oroszországi fejlődésre lásd: P. A. HROMOV, Ekonomiceszkoje razvityije Rosszii v XIX–XX vekah [1800–1917] (Moszkva, 1950).

A forradalmi helyzetre: *Revolucionnaja szituacija v. Rosszii v 1859–1861 gg.* Szerk. M. V. NYECSKINA (Moszkva, 1960); M. J. HEJFEC, *Vtoraja revolucionnaja szituacija v Rosszii* (Moszkva, 1963). A későbbi válságra: P. A. ZAJONCSKOVSKIJ, *Krizisz szamogyerzsavija na rubezse 1870–80-h godov* (Moszkva, 1964). Az olasz viszonyokra KIS ALADÁR idézett művének megfelelő fejezetei. Fontos a Marx–Engels álláspontját tükröző kiadvány: Marx–Engels *sul Risorgimento italiano* (Roma, 1959). A Habsburg-monarchia viszonyaira: H. FRIEDJUNG klasszikus feldolgozása *Österreich von 1848 bis 1860. I–II.* (Stuttgart–Berlin, 1908–1912); J. REDLICH, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem. I–II.* (Leipzig, 1920–1926). Az osztrák liberalizmusra: G. FRANZ, *Liberalismus. Die deutsch-liberale Bewegung in der Habsburgischen Monarchie* (München, 1955). A belpolitikához, pártokhoz SOMOGYI ÉVA, *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig [Az osztrák–német liberálisok útja a kiegyezéshez]* (Bp. 1976). A nemzetközi emigráció mozgalmait és jellemzésüket nagyrészt megtalálja az olvasó KOVÁCS ENDRE könyvében: *A Kossuth emigráció és az európai szabadságmozgalmak* (Bp. 1967). A nemzetközi munkásmozgalomról, a szocialista eszmék terjedéséről gazdag irodalom áll rendelkezésre. A munkásmozgalom áttekintő tárgyalását kapja az olvasó E. DOLLÉANS művében: *Histoire du mouvement ouvrier 1830–1871* (Paris, 1957). Az I. Internacionáléra: J. GUILLAUME, *L'Internationale. Documents et souvenirs. I–II.* (Paris, 1907); J. BRAUNTHAL, *Geschichte der Internationale* (Hannover, 1961); „La première Internationale.” *Recueil de documents.* Ed. J. FREYMOND (Genève, 1962). Az angliai munkásmozgalom nagyszabású összefoglalása G. D. H. COLE, *A History of Socialist Thought. I–V.* (London, 1955–1960). A franciaországi 48-asokról: *Les quarantehuitards. Textes présentés par MAURICE AGULHON* (Paris, 1975). Proudhon műhelyébe betekintést nyújt A. CUVILLIER, *Proudhon* (Paris, 1937). Blanquiról lásd: M. DOMMANGET, *Les idées politiques et sociales de Blanqui* (Paris, 1957).

A Párizsi Kommünre vonatkozólag klasszikus értékű: P. LISSAGARAY, *Histoire de la Commune de 1871* (új kiadása: Paris, 1965); G. BOURGIN, *Histoire de la Commune* (Paris, 1907). Ugyanattól a szerzőtől: *La Commune* (Paris, 1953). G. SORIA, *Grande histoire de la Commune* (Paris 1971); J. BRUHAT–J. DAUTRY–E. TERSEN, *La Commune de 1871* (Paris, 1971). Bakunyinról újabban két munka is ad tájékoztatást: V. KASIK, M. A. Bakunin (Praha, 1969); N. M. PIRUMOVA, M. A. Bakunyin (Moszkva, 1970). HERZEN *Kolokol*-ját fakszimilében megjelentették a Szovjetunióban M. V. NYECSKINA szerkesztésében (Moszkva, 1964). LENIN Herzenről: *Herzen emlékére* (Lenin összes művei. 21. Bp. 1969). Népszerű feldolgozás DOLMÁNYOS ISTVÁN, *Herzen* (Életek és korok. Bp. 1970) és KOVÁCS ENDRE, *Herzen* (Bp. 1978). A *narodnyikok* haladó szakaszával újabban számos munka foglalkozik értékelően: P. SZ. TKACSENKO, *Revolucionnaja narodnyiceszkaja organizacija „Zemlja i Volja”* (Moszkva, 1961). B. SZ. ITENBERG, *Dvizsenyje revolucionnovo narodnyicesztva. Narodnie kruzski i hozsgyenie v narod v 70 godah XIX v.* (Moszkva, 1965). SZ. SZ. VOLK, *Narodnaja Volja [1879–1882]* (Moszkva–Leningrad, 1966). A *narodnyikok* későbbi szerepéről: LENIN, *Kik a „Nép barátai” és hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen* (Bp. 1947).

ELSŐ RÉSZ

POLGÁRI FORRADALOM
(1848–1849)

A negyvennyolcas magyar forradalom történetével több tízezer mű foglalkozik. A forradalom lezajlását követő első évszázad folyamán megjelentekről a teljesség igényével ad számot a (jelenleg még befejezetlen) Magyar történeti bibliográfia 1825–1867. I–III. Szerk. I. TÓTH ZOLTÁN (Bp. 1950–1952); IV. Szerk. KEMÉNY G. GÁBOR és KATUS LÁSZLÓ (Bp. 1959). A következő évtizedek hazai termésének java részét ismerteti: A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945–1968 (Bp. 1971) és a Bibliographie d'oeuvres choisies de la science historique hongroise 1969–1973 (Études Historiques Hongroises 1975. II. Bp. 1975). A korábbi és a korabeli szakirodalomról a két világháború közötti időszak hivatalos történetírásának szemszögéből készült kritikai áttekintéssel szolgál SZEKŰ GYULA, Negyvennyolcas történetünk mai állása (*Napkelet*, 1924). Marxista nézőpontról ismerteti a magyar negyvennyolcnak szentelt főbb műveket – kivált az utóbbi évtizedekben megjelenteket – R. A. AVERBUCH, Az 1848–49. évi magyar forradalommal foglalkozó történeti kutatások eredményeiről (In: R. A. AVERBUCH, A magyar nép szabadságküzdelme 1848–49-ben. Bp. 1970). A jelenkori szakirodalmat foglalkoztató fontosabb vitás kérdéseket elemzi SPIRA GYÖRGY, Negyvennyolc mai szemmel (In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Bp. 1976).

A forradalom történetét átfogóan tárgyaló feldolgozások közül az elsőket még az események részesei írták a maguk pártállásának megfelelő színezettel. A legjelentősebb ilyen feldolgozások: SZILÁGYI SÁNDOR, A magyar forradalom története 1848- és 49-ben (Pest, 1850); DANIEL IRÁNYI-CHARLES-LOUIS CHASSIN, Histoire politique de la révolution de Hongrie 1847–1849. I–II. (Paris, 1859–1860) és HORVÁTH MIHÁLY, Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. I–III. (Pest, 1871–1872). (A két utóbbi – ha nem is annyira feldolgozás, mint inkább kortársi visszaemlékezés gyanánt – ma is nélkülözhetetlen.) A kiegyezéssel kezdődő korszak terméséből mint elsőrendű jelentőségű kézikönyv kiemelendő SZEREMLEI SAMU összeállítása, Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. I–II. (Pest, 1867), továbbá MÁRKI SÁNDORNak az első félévszázad kutatási

eredményeit összegező műve, Az 1848–49-ik évi szabadságharcz története (In: A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. X. Bp. 1898). A Horthy-korszakban hasonló szintézis nem látott napvilágot; e korszak hivatalos történetírásának nézeteit és kutatási eredményeit csak utólag összegezte ECKHART FERENC, 1848, a szabadság éve (Bp. 1948).

Ezt megelőzően megtörtént viszont a forradalom marxista szellemű vizsgálatának alapvetése. A sort SZABÓ ERVIN nyitotta meg, Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban (Bp. 1949), s – egyes megállapításait ugyan erősen vitatva – az általa tört úton haladt tovább RÉVAI JÓZSEF is, Marx és az 1848-as magyar forradalom (In: RÉVAI JÓZSEF, Válogatott történelmi írások. I. Bp. 1966). Elsősorban az ő kezdeményeik szolgáltak azután kiindulópontul SPIRA GYÖRGY nagyobb lélegzetű összefoglalásához, A magyar forradalom 1848–49-ben (Bp. 1959), amelynek a szerző tollából kikerült kivonata helyet kapott a Magyarország története c. egyetemi tankönyv III. kötetében (Bp. 1961), s amelyet nagyjából követ VARGA JÁNOS az azonos című népszerű összefoglalás I. kötetében (Bp. 1964), valamint R. A. AVERBUH is rövid áttekintésében, Revoljucija i nacionalno-oszvo bogityelnaja borba v Vengrii 1848–1849 (Moszkva, 1965). SPIRA GYÖRGY azonban utóbb megkísérelte felvázolni a forradalom történetének egy tovább érlelt koncepcióját: A magyar negyvennyolc jobb megértését keresve (In: SPIRA GYÖRGY, A negyvennyolcas nemzedék nyomában. Bp. 1973), s a jelen kötet előadása már ezen a koncepción alapul, amint lényegében erre épül VÁRADY GÉZA népszerű feldolgozása is: Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag (Bp. 1976).

A forradalom történetének szentelt legfontosabb általános tartalmú iratkiadványok: Archiv des ungarischen Ministeriums und Landesvertheidigungsausschusses. Red. JOHANN JANOTYCKH VON ADLERSTEIN. I–III. (Altenburg, 1851) és Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. Közli PAP DÉNES (továbbiakban: PAP DÉNES, Okmánytár). I–II. (Pest, 1868–1869). A forradalom hónapjaiból származó missilis levelek vegyes tartalmú gyűjteményei: 1848 ahogyan a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Szerk. DEÁK IMRE [továbbiakban: DEÁK IMRE] (H. n. é. n. [Bp. 1943]) és A forradalom és szabadságharc levelestára. Szerk. V. WALDAPFEL ESZTER (továbbiakban: V. WALDAPFEL, A forradalom és szabadságharc levelestára). I–IV. (Bp. 1950–1965). A forradalom eseményeit dokumentáló képanyagból és aprónyomtatványokból ad válogatást Ezernyolcszáznegyvennyolc. Az 1848/49-iki szabadságharcz története képekben. Szerk. JÓKAI MÓR, BRÓDY SÁNDOR és RÁKOSI VIKTOR (Bp. 1898), valamint Negyvennyolc a kortársak szemével. Szerk. RÓZSA GYÖRGY és SPIRA GYÖRGY [továbbiakban: RÓZSA–SPIRA] (Bp. é. n. [1973]).

A MÁRCIUSI FORRADALOM

1. AZ EURÓPAI FORRADALMI ÁRADAT KIBONTAKOZÁSA
ÉS MAGYARORSZÁG

Az 1848-i európai forradalmak történetét átfogóan tárgyaló művek közül legfontosabbak: JOHANNES SCHERR, 1848. Ein weltgeschichtliches Drama. I–II. (Leipzig, 1875); C[HARLES] EDMUND MAURICE, The Revolutionary Movement of 1848–9 in Italy, Austria-Hungary, and Germany (London, 1887); RUDOLF STRATZ, Die Revolution der Jahre 1848 und 1849 in Europa. I–II. (Heidelberg, 1888–1891); LEWIS NAMIER, 1848: The Revolution of the Intellectuals (Oxford, 1957) – amely munka azonban csak az első hónapok fejleményeivel foglalkozik –; FÉLIX PONTEIL, 1848 (Paris, 1966); Európa tavasza 1848. Szerk. FEJTŐ FERENC (Bp. é. n. [1948]); WALTHER HOFER, Das europäische Revolutionsjahr 1848 (Zürich, 1948); LUIGI SALVATORELLI, La rivoluzione europea del 1848–49 (Milano, 1949); ARNOLD WHITRIDGE, Men in Crisis (New York, 1949); Revoljuciji 1848–1849. Red. F. V. POTYOMKIN I A. I. MOLOK. I–II. (Moszkva, 1952); PRISCILLA ROBERTSON, Revolutions of 1848: A Social History (Princeton, 1952); GEOFFREY BRUUN, Revolution and Reaction 1848–1852: A Mid-Century Watershed (Princeton, é. n. [1958]); JEAN SIGMANN, 1848. Les révolutions romantiques et démocratiques de l'Europe (Paris, é. n. [1970]) és URBÁN ALADÁR, Európa a forradalom forgószélében (Bp. 1970). Az egyes országok forradalmi mozgalmait bemutató fontosabb munkákról alább, a maguk helyén lesz szó. Már itt említendő viszont az egyes országok forradalmi mozgalmainak egymás közti ellentéteit sok tekintetben úttörő módon elemző DIÓSZEGI ISTVÁN két tanulmánya, A nemzeti átalakulás feltételei és a forradalmi út (In: DIÓSZEGI ISTVÁN, Hazánk és Európa. Bp. 1970), illetve A magyar forradalom nemzetközi helye (In: A negyvennyolcas forradalom kérdései), továbbá PAUL BOUTELLER rövid áttekintése, La révolution française de 1848 vue par les Hongrois (Paris, 1949).

Az 1847–48-i pozsonyi országgyűlés lefolyását megvilágító legfőbb forrásanyag a diéta hivatalos iratainak gyűjteménye: Magyar Országos Levéltár, Bp. (továbbiakban: OL), Archivum Regnicolare (továbbiakban: AR), Lad XX21. Az országgyűlés kinyomtatott iratait tartalmazó kötet: Felséges Első Ferdinánd . . . által . . . 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai (Pozsony–Pest, 1848). Az alsótábla országos üléseinek naplója: Felséges Első Ferdinánd . . . által . . . 1847-dik eszt. Szent-András hava 7-dik napjára összehívott magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél (Pozsony–Pest, é. n. [1848]). A felsőtábla üléseinek naplója: Felséges Első Ferdinánd . . . által . . . 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett magyarországi országgyűlésen a . . . főrendeknél tartott országos ülések naplója (Pozsony–Pest, 1848). Az alsótábla kerületi üléseiről hivatalos napló ezen a diétán sem készült; a kerületi ülések menete elsősorban az egykorú sajtó – kivált a *Pesti Hírlap* és a

Nemzeti Ujság – tudósításaiból ismerhető meg. A diéta időszakának eseményeit megvilágító emlékiratok és naplók közül legfontosabbak: Hunkár Antal emlékiratai. Szerk. LUKINICH IMRE (*Haditörténelmi Közlemények*, 1926); Lónyay Menyhértnek 1847/8-diki naplója. Szerk. KÓNYI MANÓ (*Budapesti Szemle*, 1896); SEHERR THOSZ ARTHUR, Emlékezések múltamra (*Budapesti Szemle*, 1881); PASKAY GYULA, A jurátus-élet 1847/48-ban (Bp. 1885); Idősb Szőgyény-Marich László... emlékiratai. I. Szerk. THALLÓCZY LAJOS (Bp. 1903) és WIRKNER LAJOS, Élményeim 1825–1852 (Pozsony, 1879). Az országgyűlés történetét feldolgozó munkák közül kiemelkedik HORVÁTH MIHÁLY műve, Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. III. (Pest, 1868). Az országgyűlés március–áprilisi tárgyalásairól képet ad továbbá EDESEL WALTER STROUP, Hungary in Early 1848: The Constitutional Struggle against Absolutism in Contemporary Eyes (Buffalo–Atlanta, 1977).

Kossuth ez időbeli tevékenységét a teljesség igényével dokumentálják Kossuth Lajos összes munkái (továbbiakban: KLÖM) XI. Sajtó alá rend. BARTA ISTVÁN (Bp. 1951), s tüzetesen elemzi BARTA ISTVÁN itteni bevezető tanulmánya, valamint KOSÁRY DOMOKOS, Kossuth Lajos harca a feudális és gyarmati elnyomás ellen (In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára [továbbiakban: Kossuth-emlékkönyv] I. Bp. 1952). Tömör áttekintést nyújt továbbá – Kossuth pályafutásának egészén belül – az ő ekkori szerepléséről is LUKÁCS LAJOS, MÉREI GYULA és SPIRA GYÖRGY, Kossuth Lajos (Bp. 1952), valamint SZABAD GYÖRGY, Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében (Bp. 1977). A Széchenyi ekkori tevékenységét megvilágító legfőbb kútfő a nemes gróf 1848. március 18-ig terjedő naplókötete: Gróf Széchenyi István összes munkái. XV. Szerk. VISZOTA GYULA (Bp. 1939). Széchenyi és Kossuth nézetharcait illetően elsőrendű forrásanyagot tartalmaz ugyane sorozat VI/2. kötete (Szerk. és bev. VISZOTA GYULA. Bp. 1930) s részletes elemzéssel (valamint a további forrásanyag ismertetésével) szolgál SPIRA GYÖRGY, 1848 Széchenyi és Széchenyi 1848-a (Bp. 1964). A jobbággykérdéssel kapcsolatos országgyűlési vitákról képet ad SZABÓ ISTVÁN, Kossuth és a jobbággyfelszabadítás (*Századok*, 1952), valamint VARGA JÁNOS, A jobbággyfelszabadítás kivívása 1848-ban (Bp. 1971). Szentkirályit jellemzi CSENGERY ANTAL, Szentkirályi Móríc (In: CSENGERY ANTAL, Történeti tanulmányok és jellemrajzok. II. Pest, 1870). A pozsonyi fejleményeket osztrák titkosjelentések tükrében mutatja be HELMUTH GRÖSSING, Die ungarische Verfassung und der Konstitutionalismus des Jahres 1848. Aus den Berichten eines Hofrats der obersten Polizeihofstelle vom ungarischen Reichstag 1847/48 (*Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 1973).

A március első felében lezajlott pesti fejleményekkel foglalkozó kortársi feldolgozások közül legfontosabbak: BIRÁNYI ÁKOS, Pesti forradalom. Martius 15–19. (Pest, 1848); NYÁRI ALBERT, A magyar forradalom napjai (Pest, 1848) és KLÉH ISTVÁN, A pesti forradalom története 1848-ban. Adatul politikai életünk erkölcsi történetéhez (Pest, 1848), az újabb szakirodalomból pedig elsősorban JORDÁKY LAJOS, A márciusi ifjúság (Kolozsvár, 1945) és FEKETE SÁNDOR, A márciusi fiatalok

(Bp. 1950) említendő. Tüzetesen tárgyalja továbbá ezeket a fejleményeket, valamint a március 13-a és 15-e közötti pozsonyi eseményeket is VARGA JÁNOS, A jobbágyszabadítás, ez a munka azonban a radikális és a liberális álláspont közötti eltéréseket a valóságosaknál kisebbeknek festi le.

2. A PESTI FORRADALOM ÉS KÖZVETLEN KÖVETKEZMÉNYEI

A március 15-i pesti forradalomról részletes leírást nyújt SPIRA GYÖRGY, A nagy nap (In: Petőfi és kora. Bp. 1970), illetve SPIRA GYÖRGY, Petőfi napja (Bp. 1978). A forradalom eseményeit tükröző iratokból néhányat közzétett URBÁN ALADÁR, A Helytartótanács 1848. március 15-éről (*Századok*, 1969). A március 15–17-i bécsi alkudozásokról közelképet ad SPIRA, 1848 Széchenyiye és VARGA JÁNOS, A jobbágyszabadítás. A március 18-i pozsonyi fejleményekről és fogadtatásukról tájékoztatnak ugyanezek a művek, továbbá SZABÓ ERVIN, valamint ANDICS ERZSÉBET, Az egyházi reakció 1848–49-ben (In: Forradalom és szabadságharc 1848–1849. Bp. 1948). Petőfi állásfoglalása: Lapok Petőfi Sándor naplójából (In: Petőfi Sándor összes művei. V. Szerk. V. NYILASSY VILMA és KISS JÓZSEF. Bp. 1956).

3. A FORRADALMI ÉS AZ ELLENFORRADALMI TÉNYEZŐK ELSŐ ERŐPRÓBÁI

A pesti forradalmi választmány kibővítéséről elmondottak forrásai: BIRÁNYI, Pesti forradalom és Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: FL), Pest városának levéltára (továbbiakban: PVL), tanácsülési jegyzőkönyvek (továbbiakban: TJk) 1848. márc. 16.: 4812, márc. 17.: 4822, márc. 18.: 4818, márc. 20.: 4994, márc. 21.: 5007, márc. 24.: 5257, ápr. 14.: 6228. A budai forradalmi választmány megalakulásáról tudósít WILDNER ÖDÖN, Tavasz ébredése a pesti és budai városházán. Mozaik az 1848. év március–június hónapjainak eseményeiből és aktáiból (*Városi Szemle*, 1928), valamint FL PVL TJk 1848. márc. 21.:4996, a Pest megyei választmány megalakulásáról pedig SPIRA GYÖRGY, A vezérmege forradalmi választmánya 1848 tavaszán (*Századok*, 1964). A távolabbi vidékeken létrejövő s azután Pesthez csatlakozó helyi forradalmi választmányok legtöbbjéről felsorolást nyújt MÁRKI, Az 1848–49-ik évi szabadságharcz.

A pesti és a budai nemzetőrség megszervezéséről képet ad SPIRA GYÖRGY és VÖRÖS KÁROLY, Budapest története. IV. (Bp. 1978). A pesti céhlegények számáról felvilágosít SPIRA GYÖRGY, A negyvennyolcas magyar forradalom sajátosságairól (In: SPIRA, A negyvennyolcas nemzedék), a Pesten dolgozó külföldi vándorlegényekéről pedig a *Marczius Tizenötödike*, 1848. jún. 6. A Pest megyei nemzetőrség létszámáról tájékoztat a *Pesti Hirlap*, 1848. ápr. 19., a többi törvényhatóság nemzetőreinek április közepi létszámáról pedig MESZLÉNYI ANTAL, A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése 1848 március 23-tól április 20-ig (*Századok*,

1924) és URBÁN ALADÁR, A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán (Bp. 1973). A császári csapatok ekkori létszámáról és katonai kerületek szerinti megoszlásáról forrásunk a Stand und Vertheilung der kaiserl. königl. Kriegsmacht mit Ende April 1848 c. összeállítás, Bécs, 1848. júl. 4. Österreichisches Staatsarchiv, Wien (továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban: HHStA), Kabinettsarchiv (továbbiakban: KA), Vorträge (továbbiakban: VTr) (Ministerrats-Akten [továbbiakban: MRA]) 1848:1473. A nemzetőrök kiképzéséről és felfegyverzéséről, valamint a középponti választmány és a vidéki nemzetőrök kapcsolatairól ír URBÁN, A nemzetőrség; BÖHM JAKAB, A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1976) és SPIRA-VÖRÖS.

A forradalom táborán belüli párharcokról márciusi fellángolásuktól egészen a forradalom bukásáig terjedő részletes (de pontatlanságoktól sem mentes) ismeretetéssel szolgál MÓD ALADÁR, Párharcok és a kormány politikája 1848–49-ben (In: Forradalom és szabadságharc 1848–1849), valamint SPIRA GYÖRGY, Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel (In: Kossuth-émlékkönyv. II. Bp. 1952). A pesti baloldal fellépéseinek előrelendítő voltát megvilágítja SPIRA GYÖRGY, A magyar negyvennyolc és baloldala (*Történelmi Szemle*, 1974). Szemeréék pesti működéséről képet ad MESZLÉNYI, A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság, a sajtótörvény pozsonyi tárgyalásáról pedig BOTH ÖDÖN, Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte (Szeged, 1956). A Pozsonyban kidolgozott törvénytervezetek bécsi fogadtatásáról tüzetesen tájékoztat s a fogadtatásukat dokumentáló iratokat is közli KÁROLYI ÁRPÁD, Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt (Bp. 1936). Az alsótábla március 28-i határozatait reprodukcióban közli: RÓZSA-SPIRA.

4. A MÁRCIUSI GYŐZELEM BETETŐZÉSE

Április első dekádjának fejleményeibe a már hivatkozott műveken kívül betekintést nyújt SPIRA GYÖRGY, Petőfi kardja (In: SPIRA, A negyvennyolcas nemzedék). A megyekérdés pozsonyi vitájáról megemlékezik KOSSUTH LAJOS, Kossuth és Széchenyi (In: Kossuth Lajos iratai. X. Sajtó alá rend. KOSSUTH FERENCZ. Bp. 1904), valamint SZABAD, Kossuth is, de az utóbbi olyan kicsengéssel, mintha Kossuth a nem magyar lakosságú megyék irányítását nem magyaroknak szándékozott volna átengedni (jóllehet ennek épp az ellenkezője világlik ki Kossuthnak az alsótábla április 3-i ker. ülésén elhangzott felszólalásából, KLÖM XI.). A pesti helyőrség átalakításának tervével kapcsolatos iratok: OL Az 1848–49-i minisztérium levéltára (továbbiakban: '48ML), a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratai 1848:174.

Az 1848-i törvénykönyvet részletesen, de az ittenitől gyökeresen eltérő módon – nem mint a polgári átalakulást megalapozó forradalom egyik emeltyűjét, hanem mint a polgári átalakulás közvetlen megalapozóját – elemzi SZABAD GYÖRGY, A polgári átalakulás megalapozása 1848–49-ben (In: A negyvennyolcas forradalom

kérdései). Hogy Magyarország teljes függetlenítésére a magyar liberálisok sem törekedtek, azt nyomatékosan hangsúlyozza DRÓSZEGI ISTVÁN is, A kiegyezés – magyar szemszögből (In: DRÓSZEGI, Hazánk). A parasztságnak a jobbágyfelszabadítással kapcsolatos hála megnyilatkozásaira adatokat szolgáltat SPIRA, A vezérmegeye.

II. FEJEZET

AZ ÚJ UTAKRA LÉPŐ ORSZÁG

1. A BATTHYÁNY-KORMÁNY BERENDEZKEDÉSE

Az új központi kormánysszervek tevékenységét megvilágító levéltári források legfontosabb csoportja maga a kormányhivatalok irathagyatéka (OL '48ML). Átfogó ismertetést nyújt róla EMBER GYÖZÖ, Az 1848/49-i minisztérium levéltára (Bp. 1950). Az egykorú nyomtatott források legfőbbje az 1848. június 8-án megindult hivatalos lap, a *Közlöny*. Működésének részletes rajzát adja V. WINDISCH ÉVA, *Közlöny (1848–1849)*. A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története (Bp. 1958). A Batthyány-kormány (s személy szerint Batthyány Lajosnak) szentelt kiadványok közül ma is első helyen említendő KÁROLYI ÁRPÁD, Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I–II. (Bp. 1932), jöllehet e mű az udvar ellenforradalmi törekvéseit lekicsinyítve, Batthyány lojalitását pedig felnagyítva ábrázolja. Batthyány szerepét röviden méltatja URBÁN ALADÁR, A magyar Egmont (*Kortárs*, 1969). Batthyány hadszervezői munkásságát részletesen tárgyalja URBÁN, A nemzetőrség. A Batthyány-kormány történetét vagy Batthyány kormányfői működését a maga egészében bemutató monográfiával azonban egyelőre nem rendelkezünk, s ma még meglehetősen foghíjas az egyes szakminiszterek és -minisztériumok munkásságáról szóló irodalom is.

A király személye körüli minisztérium tevékenységéről képet adó emlékiratok közül legfontosabb PULSZKY FERENCÉ, Életem és korom. Sajtó alá rend. OLTVÁNYI AMBRUS (Bp. 1958), a véle foglalkozó feldolgozások közül pedig kiemelkedik HAJNAL ISTVÁNÉ, A Batthyány-kormány külpolitikája (Bp. 1957). Szemere 1848–49-i beszédeit tartalmazza Szemere Bertalan összegyűjtött munkái. VI. (Pest, 1871). Szemere pályafutását áttekinti KISS ERNŐ, Szemere Bertalan (Kolozsvár, 1912). A belügyminisztérium működésének egyik fontos ágáról ír FÁBIÁNNÉ KISS ERZSÉBET, Az országos rendőrség ügye 1848–1849-ben (*Levéltári Közlemények*, 1974). Mészáros Lázár szerepére lásd saját visszaemlékezéseit: Mészáros Lázár emlékiratai. Közreboes. SZOKOLY VIKTOR. I–II. (Pest, 1866–1867), minisztériumának szervezésére nézve pedig URBÁN ALADÁR tanulmányát, Az 1848-as magyar hadügy-minisztérium megszervezése [1848. április–december] (*Haditörténelmi Közlemények*, 1976). Deák minisztersége idején elhangzott beszédeit és néhány iratát tartalmazza Deák Ferencz beszédei. Összegyűjt. KÓNYI MANÓ (Bp. 1903). Pálya-

futásának egészét átfogja FERENCZI ZOLTÁN, Deák élete. I–III. (Bp. 1904) és KIRÁLY K. BÉLA, Ferenc Deák (Boston, 1975), szorosabban vett miniszteri tevékenységét bemutatja SÁRLÓS BÉLA, Deák és Vukovics. Két igazságügyminiszter (Bp. 1970), a véle foglalkozó egyéb művekről pedig tájékoztat HERNÁDI LÁSZLÓ, Deák Ferenc-bibliográfia (In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1977).

Kossuthnak a Batthyány-kormány fennállása idején keletkezett iratait a teljesség igényével közli a KLÖM XII. Sajtó alá rend. SINKOVICS ISTVÁN (Bp. 1957). Kossuth pénzügyminiszteri munkásságáról képet ad továbbá – a már említett összefoglaló műveken kívül – FARAGÓ MIKSA, A Kossuth-bankók kora. A szabadságharc pénzügyei (Bp. 1912); UNGÁR LÁSZLÓ, Magyarország pénzügyei 1848–49-ben (*Századok*, 1936); SINKOVICS ISTVÁN, Kossuth, az önálló pénzügyek megteremtője (In: Kossuth- emlékkönyv. I.) és Bányapolgárok a forradalomban. Az 1848. évi országos bányászati értekezlet jegyzőkönyve. Szerk. és bev. SASHEGYI OSZKÁR (*Levéltári Közlemények*, 1969). Klauzál ipar- és kereskedelem pártoló próbálkozásairól MÉREI GYULA ír, Magyar iparfejlődés 1790–1848 (Bp. 1952). Széchenyi miniszteri működésére vonatkozólag a legfőbb forrás az ő 1848. március 19-én kezdett naplókötete (Széchenyi István összes munkái. VII. Szerk. KÁROLYI ÁRPÁD. Bp. 1921). Az 1848-i Széchenyi-iratokat tartalmazó kiadványok közül legfontosabbak: Gróf Széchenyi István levelei. Szerk. MAJLÁTH BÉLA. III. (Bp. 1891) és Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. Szerk. BARTFAI LÁSZLÓ (Bp. 1943), az ekkori Széchenyi-beszédek pedig lásd: Gróf Széchenyi István beszédei. Szerk. ZICHY ANTAL (Bp. 1887). A Széchenyi 1848-i szerepét tárgyaló emlékiratok közül legjelentősebb KOVÁCS LAJOSÉ, Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848. I–II. (Bp. 1889), a feldolgozások közül pedig SPIRÁÉ, 1848 Széchenyiye. Eötvös 1848-i beszédeit közli Bárány Eötvös József összes munkái. IX. (Bp. 1902), néhány levelét pedig EÖTVÖS JÓZSEF, Levelek. Szerk. és bev. OLTVÁNYI AMBRUS (Bp. 1976). Az Eötvösnek és miniszteri ténykedésének szentelt feldolgozások közül legfontosabbak: HAJDU JÁNOS, Eötvös József báró első minisztersége (Bp. 1933); SÓTÉR ISTVÁN, Eötvös József (Bp. 1967); CSIZMADIA ANDOR, Eötvös József kultuskormányzati és jogalkotó tevékenysége (A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei. V. Bp. 1971) és PAUL BÖDY, Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary, 1840–1870. A Study of Ideas of Individuality and Social Pluralism in Modern Politics (Philadelphia, 1972).

A kormány érdeklődésének előterében álló kérdések legtöbbjét a most hivatkozott művek tárgyalják. Az egyes minisztériumok kezdeti személyi gárdájáról Az első magyar ministerium összes személyzetének név és lakkönyve (Pest, 1848) tájékoztat. Az új megyebizottmányokról ír LAKATOS ERNŐ, Az első megyebizottmány 1848–1849 (*Levéltári Közlemények*, 1958); BALOGH ISTVÁN, A megyei önkormányzat működése Szabolcsban 1848–1872 között (In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Bp. 1971) és DEGRÉ ALAJOS, Zala megye központi közigazgatása 1848-ban (*Zalai Tükör*, 1974). A városi választásokról helyi példák alapján ad képet SZABÓ ISTVÁN, Debrecen 1848–1849-ben (Debrecen, 1928); UNGÁR LÁSZLÓ,

Pécs 1848–49-ben (Pécs, 1934) és KAJTÁR ISTVÁN, Pécs szabad királyi város tanácsának működése 1848–49-ben (Pécs, 1975); továbbá BARACZKA ISTVÁN, Buda főváros első törvényhatósági közgyűlésének megalakulása [1848] (Bp. 1944); H. FEKETE PÉTER, Hajdúböszörmény részvétele a szabadságharcban (Hajdúböszörmény, 1948); VIRÁGH FERENC, Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc Békéscsabán (In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Békéscsaba, 1970); BALÁZS PÉTER, Az 1848-as választások Győrött és Győr megyében (In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából); MÁTHÉ GÁBOR, Székesfehérvár szabad királyi város közigazgatásának kérdései 1848/49-ben (A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actái. XIII. Bp. 1971); BÁCSKAI VERA, Pest társadalma és politikai arculata 1848-ban. A választók és megválasztottak összetétele alapján (In: Tanulmányok Budapest Múltjából. XIX. Bp. 1972 [1974]) és SPIRA-VÖRÖS, A kormány első katonai vonatkozású intézkedéseit ismerteti URBÁN ALADÁR, A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza [1848. április–május] (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1971).

A bécsi uralkodókörök leplezett ellenforradalmi törekvéseire nézve gazdag, de nagyrészt még kiaknázatlan forrásanyagot szolgáltatnak az osztrák kabinet-iratok, kivált a minisztertanári iratok (ÖStA HHStA KA VTr [MRA]) és a minisztertanári jegyzőkönyvek (ÖStA HHStA KA Österreichische Ministerrats-Protokolle [továbbiakban: ÖMRPr]), a kiadott források közül pedig kivált Zsófia főhercegnének, Ferenc Károly főherceg nejének (töredékesen közzétett) naplójegyzetei: Aus dem Tagebuch der Erzherzogin Sophie. Hrsg. von FRITZ REINÖHL (*Historische Blätter*, 1931). A chartisták áprilisi kudarcáról tájékoztat H. HARASZTI ÉVA, A chartista mozgalom (Bp. 1967), az 1848-i oroszországi állapotokról pedig A. SZ. NYIFONTOV, Rosszija v 1848 godu (Moszkva, 1949). 1848 tavaszának osztrák–orosz kapcsolatait bemutatja KARL OBERMANN, Die Rolle der zaristischen Hilfs- und Interventionspläne gegen die Revolution in der ersten Hälfte des Jahres 1848 (In: Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas. VIII. Berlin, 1964). Jellačić báni kinevezésével a már említett műveken kívül foglalkozik KOSSUTH LAJOS visszaemlékezése, Értekezés Magyarországról (In: KOSSUTH LAJOS, Irataim az emigrációból. II. Bp. 1881) és ANDICS ERZSÉBET tanulmánya, Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején (In: ANDICS ERZSÉBET, 1848–1849. Bp. 1968). Jellačić pályafutásáról képet (de fölöttébb eszményített képet) ad ERNEST BAUER, Joseph Graf Jellachich de Buzim, Banus von Kroatien. Schicksal und Legende des kroatischen Helden von 1848 (Wien–München, é. n. [1975]). A magyar arisztokrácia körében folyó ellenforradalmi szervezkedés dokumentumait nyújtja A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Szerk. ANDICS ERZSÉBET. II–III. (Bp. 1952–1965). A forradalom és az egyház viszonyát tárgyalják MESZLÉNYI ANTAL, A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben (Bp. 1928); ANDICS, Az egyházi reakció; CSIZMADIA ANDOR, Pravovie voproszi vzaimootnosenij mezsdu goszdarsztvom i religioznimi organizacijami vo vremja vengerszkoi revoljucii i oszvo-bogyityelnoj borbi ot 1848–49 gg. (Annales Universitatis Scientiarum Budapesti-

nensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Iuridica. I. Bp. 1959) és Viale Prelà bécsi pápai nuncius jelentései az 1848. évi magyar forradalomról. Szerk. BALÁZS PÉTER (*Levéltári Közlemények*, 1974). Hám szerepére nézve lásd saját visszaemlékezéseit: Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848/49-ből. Kiad. SCHEFFLER JÁNOS (Bp. 1928).

A Lajtán túli fejleményeket ismertető köztörténeti összefoglalások közül leghasználhatóbb (s a korábbi szakirodalom válogatott bibliográfiáját is közli) *Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848–1849*. Hrsg. von RUDOLF KISZLING. I–II. (Wien, é. n. [1948]). Az Ausztriában végbemenő politikai változások elemzésével szolgál ERNST FISCHER, *Österreich 1848. Probleme der demokratischen Revolution in Österreich* (Wien, 1946); R. JOHN RATH, *The Viennese Revolution of 1848* (Austin, é. n. [1957]); R. A. AVERBUH, *Revolucija v Avsztirii 1848–1849 gg.* (Moszkva, 1970) és JOSEF POLIŠENSKÝ, *Revoluce a kontrarevoluce v Rakousko 1848* (Praha, 1975). Az osztrák kormánypolitikába betekintést nyújtó emlékiratok közül legfontosabbak: L[UDWIG] FICQUELMONT, *Aufklärungen über die Zeit vom 20. März bis zum 4. Mai 1848* (Leipzig, 1850) és F[RANZ] P[ILLERSDORF], *Rückblicke auf die politische Bewegung in Oesterreich in den Jahren 1848 und 1849* (Wien, 1849). A május elején kibocsátott hadügyi vonatkozású királyi kéziratokat közli GELICH RIKHÁRD, *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I–II.* (Bp. é. n. [1882–1889]).

A márciusi baloldal politikájára a már hivatkozott műveken kívül lásd LUKÁCSY SÁNDOR összefoglalását (In: *A magyar irodalom története. III.* Bp. é. n. [1965]); DEME LÁSZLÓ disszertációját, *The Radical Left in the Hungarian Revolution of 1848* (New York, 1969) és PÁNDI PÁL monográfiáját, „Kísértetjárás” Magyarországon. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban. II. (Bp. 1972); a radikális emlékirók művei közül pedig főleg a következőket: DEGRÉ ALAJOS, *Visszaemlékezéseim. I–II.* (Bp. 1883); EGRESSY ÁKOS, *Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharcz idejéből* (Bp. é. n. [1893]) és JULIAN CHOWNITZ, *Geschichte der ungarischen Revolution in den Jahren 1848 und 1849. I–II.* (Stuttgart, 1849). A Vasvári szerepét érzékeltető legfőbb források: Vasvári Pál válogatott írásai. Szerk. FEKETE SÁNDOR (Bp. 1956); a tevékenységét ismertető legfontosabb feldolgozások pedig: THALLÓCZY LAJOS, *Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844–1848/9* (Bp. 1882) és FEKETE SÁNDOR, *Vasvári Pál* (Bp. 1951). Pálfi Albertet bemutatja SZVACSEK-VÁRI REZSŐ, *Erdődi Pálffy Albert* (Bp. 1904). Madarász Lászlóról a legtöbbet öccsétől tudjuk meg: MADARÁSZ JÓZSEF, *Emlékirataim 1831–1881* (Bp. 1883). A Teleki László pályafutását tükröző források java részét adják Teleki László válogatott munkái. Szerk. és bev. KEMÉNY G. GÁBOR. I–II. (Bp. 1961) és HORVÁTH ZOLTÁN, *Teleki László 1810–1861. II.* (Bp. 1964); a róla szóló feldolgozások közül pedig legfontosabbak: LENGYEL TAMÁS, *Gróf Teleki László* (Bp. 1942) és HORVÁTH ZOLTÁN, *Teleki I.* (Bp. 1964). Petőfi 1848-i szerepére lásd verseit: Petőfi Sándor összes művei. III. Szerk. VARJAS BÉLA (Bp. 1951), prózai írásait: uo. V., leveleit: uo. VII. Szerk. KISS JÓZSEF és V. NYILASSY VILMA (Bp. 1964), valamint a vele foglalkozó emlékirat-szövegekből készült összeállítást: HATVANY LAJOS, *Így élt Pe-*

tófi. II. (Bp. 1967); a feldolgozások közül pedig a már idézettekén kívül főleg a következőket: FERENCZI ZOLTÁN, Petőfi életrajza. I–III. (Bp. 1896); HORVÁTH JÁNOS, Petőfi Sándor (Bp. 1926); ILLYÉS GYULA, Petőfi Sándor (Bp. 1963); VÁRKONYI NÁNDOR, Az üstökös csóvája. Dokumentumok Petőfiről (Pécs, 1957); DIENES ANDRÁS, Petőfi a szabadságharcban (Bp. 1958); LUKÁCSY SÁNDOR, „...és piros zászlókkal” (*Kritika*, 1967–1968); valamint DÁVID GYULA–MIKÓ IMRE, Petőfi Erdélyben (Bukarest, 1972). A Petőfivel foglalkozó művekről egyébként részletesebb összeállítással is szolgál H. TÖRŐ GYÖRGY, Petőfi-irodalom 1847–1971. Válogatott bibliográfia (In: Petőfi tüze. Tanulmányok Petőfi Sándorról. Bp. 1972).

A Demokrácia Klubjáról két visszaemlékezés ad képet: Adatok Plathy István volt honvédőrnagy naplójából (In: Honvédek könyve. Szerk. VAHOT IMRE–GÁNÓCZY FLÓRIS. II. Pest, 1861), illetve Mészáros Károly önéletrajza. Sajtó alá rend. CSORBA CSABA (Debrecen, 1974). Az utóbbi forráskritikáját nyújtja SPIRA GYÖRGY, Mészáros Károly önéletrajza előtt (*Századok*, 1977). A május 10-i macskazenéről és május első felének beharcairól részletesen ír URBÁN ALADÁR, Zehn kritische Tage aus der Geschichte der Batthyány-Regierung [10–20. Mai 1848] (*Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*. II. Bp. 1960); URBÁN ALADÁR, Az 1848. május 10-i katonai vérengzés a budai várban (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1968); URBÁN ALADÁR, Agitáció és kormányválság 1848 májusában (*Történelmi Szemle*, 1970) és URBÁN ALADÁR, Petőfi népgyűlése körül. A költő 1848 májusi közéleti szerepéről (*Kritika*, 1969); ezek a tanulmányok azonban a Batthyány-kormány Bécs iránti illúzióit reálpolitikai megfontolásokként s a baloldal kormányellenes megnyilatkozásait ebből következően kellő indok nélkülieként tárgyalják. Kritikájukat adja s az érintett kérdésekről kötetünkben olvashatókat bővebben kifejti SPIRA GYÖRGY, A pesti forradalom baloldalának harca a kormánnyal meg a polgársággal 1848 májusában (*Történelmi Szemle*, 1971).

2. MUNKÁSMOZGALMAK 1848 TAVASZÁN

Az 1848-i munkásmozgalmak történetét számottevő forrásanyaggal világítja meg a Munkásmozgalmak 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez. Szerk. és bev. MÉREI GYULA (Bp. é. n. [1948]), s átfogó képet fest róluk NEMES DEZSŐ, A munkásság az 1848–49-es forradalomban (In: Forradalom és szabadságharc 1848–1849). A fővárosi munkásmozgalmakról rövid áttekintést nyújt SPIRA GYÖRGY, A negyvennyolcas forradalom hónapjainak munkásmozgalma a testvér-városokban: Pesten, Budán és Óbudán (In: SPIRA, A negyvennyolcas nemzedék). A pesti céhlegények áprilisi megmozdulásait közelebbről bemutatja SÁRLÓS BÉLA, A pesti munkásság forradalmi harca és programja 1848-ban (*Századok*, 1955) és SPIRA GYÖRGY, 1848 nagyhete Pesten (uo. 1974). A zsidóüldözésről ír I[GNAC] EINHORN, Die Revolution und die Juden in Ungarn (Leipzig, 1851) s számos forrásszöveggel szolgál 1848–1849 a magyar zsidóság életében. Szerk. ZSOLDOS JENŐ (Bp. 1948).